

L'ENTRADA EN LA VIDA DELS JOVES EN EL MÓN RURAL VALENCIÀ A FINALS DE L'EDAT MITJANA

per

A. Furió, A. J. Mira, P. Viciano

(UNIVERSITAT DE VALÈNCIA)

El món rural, massa sovint percebut com un món immòbil, endarrerit i ancorat en la tradició, sembla ajustar-se perfectament a les tesis que argumenten la inexistència d'un període ben definit de transició entre la infantesa i l'edat adulta.¹ La imatge tòpica del jove que ajuda el seu pare en les tasques agrícoles des de la seua més tendra infància i que imperceptiblement va fent-se gran fins a esdevenir ell mateix llaurador, tot seguint un cicle natural i necessari de substitució generacional, ha estalviat els historiadors d'insistir en la iniciació laboral dels joves camperols i en la seua plena inserció en el món dels adults.²

¹ Tesis recollides en l'obra clàssica de Ph. ARIÈS: *El niño y la vida familiar en el Antiguo Régimen*. Madrid, Taurus, 1987 (edició original, París, 1960 i 1973), que han estat durament contestades per la majoria dels especialistes. Vegeu, entre altres, J. VERGER: «Les historiens français et l'histoire de l'éducation au Moyen Âge: onze ans après», *Éducatons médiévales. L'enfance, l'école, l'église en Occident (ve-xve siècles)*, número 50, especial, de la revista *Histoire de l'éducation*. París, 1991, pp. 5-16; D. ALEXANDRE-BIDON: «Grandeur et renaissance du sentiment de l'enfance au Moyen Âge», *ibidem*, pp. 39-63; B. A. HANAWALT: «Historical Descriptions and Prescriptions for Adolescence», dossier *The Evolution of Adolescence in Europe*, de la revista *Journal of Family History*, 17, 4 (1992), pp. 341-351; i K.L. REVERSON: «The Adolescent Apprentice/Worker in Medieval Montpellier», *ibidem*, pp. 353-370. Per a una reflexió recent sobre el concepte de «joventut» i la seua especificitat social i cultural, vegeu la introducció de G. LEVI i J.C. SCHMITT a *Storia dei giovani*. Bari, Laterza, 1994.

² L'entrada en la vida dels joves en el món rural és un tema que a penes ha rebut atenció per part dels medievalistes, sobretot si es compara amb l'abundant bibliografia relativa a l'aprenentatge laboral en els medis artesans i a les formes de sociabilitat juvenil en el marc urbà. Cosa que es posa en relleu, per exemple, en el congrés monogràfic sobre *Les entrées dans la vie. Initiations et apprentissages*. 13e Congrès de la Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur (Nancy, 1981), *Annales de l'Est*, 1-2 (1982). En els estudis sobre la família publicats als anys setanta i vuitanta poden trobar-se algunes reflexions sobre els joves camperols, però generalment

Tanmateix, aquesta última, acomplida per la majoria d'edat, el matrimoni i la independència econòmica, no era sinó el final d'un llarg període d'aprenentatge, d'entrada en la vida, que coincidia amb la pubertat biològica i social, diferenciada de les dues classes d'edat frontereres, la infantil i l'adulta, i caracteritzada per la progressiva autonomia personal i econòmica. Una fase liminar, transeünt, de marges fluctuants, que s'iniciava amb l'accés al treball, la sortida de la casa paterna, l'educació escolar o la iniciació sexual i que conclou amb l'emancipació, la formació d'una nova cèl·lula familiar i la constitució d'una nova explotació camperola. ¿Com mesurar, però, el nivell d'escolarització de la població rural o el nombre d'adolescents que entraven a servir sota l'autoritat d'un amo? ¿Com saber quines eren les tasques que s'assignaven als joves, en funció de l'edat i el gènere, o quins eren els canals de transmissió dels coneixements laborals? ¿Com determinar l'edat del matrimoni o les formes d'iniciació a la sociabilitat dels adults? ¿Com aproximar-se a la coresidència de diverses generacions o a la cooperació entre pares i fills casats? Les fonts no deixen de ser escasses i disperses, cosa que ha contribuït a l'insuficient desenvolupament de molts d'aquests temes, a diferència dels relacionats amb el món més reglamentat de l'artesanat urbà;³ i això obliga, per a fer-ne emergir una imatge global i esbossar-ne els

---

limitades a l'edat d'accés al matrimoni i a d'altres qüestions relatives al cicle vital. Cfr. P. LASLETT: *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*. Cambridge, Cambridge University Press, 1977; L. STONE: *Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*. Londres, 1977; R. M. SMITH (ed.): *Land, Kinship and Life-Cycle*. Cambridge, Cambridge University Press, 1984. D'altra banda, a partir dels estudis sobre els agregats domèstics, ha començat a prestar-se atenció a la presència de criats joves integrats com a treballadors agrícoles en les famílies camperoles i a la seua complementarietat amb els fills dels amos. De fet, els pocs treballs monogràfics disponibles sobre la incorporació dels fills dels pagesos a les activitats laborals s'han centrat en el servei com a mossos en altres grups domèstics. Cfr. R. M. SMITH: «The People of Tuscany and Their Families in the Fifteenth Century: Medieval or Mediterranean?», *Journal of Family History*, XX (1981), pp. 107-128; M. BARBAGLI: *Sotto lo stesso tetto. Mutamenti della famiglia in Italia dal xv al xx secolo*. Bolonya, Il Mulino, 1988; A. KUSSMAUL: *Servants in Husbandry in Early Modern England*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981; R. WALL: «The Ages at Leaving Home», *Journal of Family History*, 3 (1978), pp. 181-202.

³ Sens dubte, el caràcter molt més regulat de l'aprenentatge artesanal no sols ha generat una massa de documentació que certament no es troba en el treball agrícola, molt més difús i en bona mesura reduït a contractes verbals, sinó que en definir la figura de l'aprenent com a categoria jurídica ha afavorit la seua consideració com a objecte de recerca. Per contra, la iniciació laboral dels joves camperols, tret d'algunes reflexions aïllades—com les esbossades per A. KAUSMAUL, *op. cit.*, i G. BOIS: *Crise du féodalisme. Économie rurale et démographie en Normandie orientale du début du 14e siècle au milieu du 17e siècle*. París, 1976, p. 167—, no s'ha vist com un procés d'aprenentatge pròpiament dit, sinó que sovint es dissol en un aspecte més del cicle vital. Darrere

contorns, a capbussar-se en una documentació heterogènia i fragmentària, multiforme, que va des de les actes notarials –on s’apleguen els contractes d’aprenentatge, els capítols matrimonials, els dots i els testaments– als registres del justícia –que inclouen tuteles, cures, declaracions de majoria d’edat, emancipacions, demandes i multes, que donen compte de les transgressions més freqüents en el món juvenil camperol–, els padrons fiscals –que permeten reconstruir la història de les explotacions– i els textos normatius –la legislació foral i les ordenances municipals– o literaris. És això el que hem pretés fer en les pàgines següents, que tracten d’aproximar-se, a partir del cas valencià, a la iniciació laboral i el passatge a la vida adulta dels joves camperols en el trànsit de l’edat mitjana a la moderna.

Ser jove al món rural: edats legals i activitats laborals

Fins a assolir la majoria d’edat –als vint anys en el cas valencià– i ingressar en el món dels adults, el jove, urbà o camperol, havia de superar diverses altres majories, reconegudes per la llei o establertes per la pràctica, que d’alguna manera es corresponen amb les edats de la vida teoritzades pels comentaristes medievals.⁴ En efecte, tant la legislació foral com la documentació quotidiana semblen reproduir la divisió de la minoritat en tres edats –infància, puerícia i adolescència–, pròpia dels tractadistes de l’edat mitjana, en establir tres fronteres cronològiques, als set, als quinze i als vint anys. La primera, poc considerada pels legisladors i poc documentada també, per la seua reclusió en l’àmbit de la privacitat, quedava exempta de qualsevol tipus de responsabilitat jurídica. Aquesta no començava fins els set anys, quan el menor assolía la primera de les majories legals en la seua trajectòria cap a la condició d’adult. «Menors de XX anys, en crims, ço és, en malefícis, no són excusats per rahó de menor edat, car feblea de sen no excusa les costumes dels mals; però, si és menor de VII ans, no le tingue dan, car excusat deu éser de malefici per rahó de edat de

---

d’aquesta indefinició de l’aprenentatge agrari com a tema d’estudi, subjau també una concepció simplista del camperolat, en el sentit de subvalorar les seues jerarquies internes i la complexitat de la gestió de l’explotació pagesa: l’aprenentatge seria així una transmissió «natural» de pares a fills d’uns coneixements i d’unes habilitats poc qualificades.

⁴ Segons els texts de finals de l’edat mitjana aplegats per Philippe Ariès, que es basen en tractats anteriors, de sant Isidor i encara d’Aristòtil, la primera edat és la infància, que va des del naixement fins als set anys; després ve la puerícia, que dura fins els catorze anys; i finalment l’adolescència, que acaba als vint-i-un anys. Cfr. *El niño y la vida familiar*, cit., pp. 40-42.

VII ans».⁵ Els set anys no eren sols una frontera jurídica, que marcava el pas a la responsabilitat penal, sinó també l'inici de l'educació escolar i de l'activitat laboral. A Peret Reguart, fill orfe d'un llaurador de Sueca, li compraren les primeres beceroles el 1415, quan devia tenir sis o set anys, i un any després acudia ja regularment a la classe d'un mestre de Gramàtica.⁶ Potser fos també aleshores quan els fills començassen a ajudar els seus pares en les tasques agrícoles, guardant animals petits, donant de menjar al bestiar o portant encàrrecs,⁷ però es tracta d'activitats que a penes han deixat rastre en les fonts.

Molt més documentat, en canvi, apareix el treball realitzat fora del propi àmbit familiar, sota la dependència d'un mestre o d'un amo. Els contractes de treball o d'aprenentatge, àmpliament recollits en els registres notariais sota la fórmula jurídica de l'*afermament*, situen l'inici d'aquesta mena de servei laboral generalment entorn dels deu anys i la prolonguen fins als quinze o setze. Joan d'Alvir, fill orfe d'un llaurador de Burjassot, va ser col·locat pel seu tutor, quan tenia nou anys, al servei de Marc Castrellenes, llaurador de Mislata, per temps de sis anys.⁸ Lluquet Bono, de la Pobra de Vallbona, tenia onze o dotze anys —«*etatis undecim vel duodecim, parvum plus vel minus*»— quan va ser afermat pel seu tutor amb el llaurador Pere Civinar, per a servir-lo i per a aprendre «*artem vestram agriculture*».⁹ L'especier de València Pere Adam col·locà el seu fill Onofre, de dotze anys, amb el mercader Joan de Montblanc, «*in mancipium*

⁵ Fur VI, Llibre II, Rúbrica XIII, pàgina 217 del volum II de l'edició de G. COLON-A. GARCIA: *Furs de València*. Barcelona, Barcino, 1974.

⁶ Cfr. E. GUINOT-A. FURIÓ: «Un exemple d'economia domèstica de principis del xvè. L'administració d'una tutela. Sueca 1412-27", *Quaderns de cultura de Sueca*, I (1980), pp. 11-46. Els exemples recollits per Philippe Ariès apunten cap a una edat d'escolarització més tardana, generalment entorn dels deu anys. Cfr. *El niño y la vida familiar*, cit., p. 208.

⁷ En un procés de 1589, Miquel Blanes, «menor de dies, habitador del present lloch de Sueca, qui dix ésser de edat de dihuít anys, poch més o menys», declarà que «anant a llaurar una heretat que lo pare d'ell té en lo terme del present lloch de Sueca... y anant a donar a beure a les cavalcadures a l'abeurador del riu... y aplegant un germanet d'ell... havent portat quemenjar per a les mules que llauraven..., li dix al dit son germà que donàs rahó a son pare» d'unes robes que havia trobat en el camp. Encara que no es precisa l'edat del «germanet», la utilització del diminutiu per part d'un jove de divuit anys per a referir-s'hi, fa pensar que es tractaria d'un xiquet bastant més menut. Arxiu Municipal de Sueca (AMS), *Fons Antic*, 298.

⁸ Arxiu de Protocols del Patriarcat de València (APPV), Bartomeu Batalla, 11.430 (1460, abril 25). D'aquest contracte, i dels citats en les tres notes següents, en dóna notícia R. SIXTO: *La contratación laboral en la Valencia medieval: aprendizaje y servicio doméstico (1458-1462)*. Universitat de València, tesi de llicenciatura, 1993.

⁹ APPV, Bartomeu Matoses, 25.339 (1458, abril 6).

vestrum in officium agriculture», durant quatre anys.¹⁰ I el llaurador de València Gil Garcia afirmà el seu fill Joan, de deu anys, amb la viuda d'un llaurador de Benimaclet, «*ad servendum vobis in eodem officio agricultoris*», per un període de sis anys.¹¹ En tots els casos citats, tots ells de joves col·locats per a servir en tasques agrícoles, la relació contractual acabava als quinze o setze anys,¹² que devia ser també l'edat en què conclouia la vida escolar. L'últim salari pagat pel ja esmentat Peret Reguart a un mestre de Gramàtica data del 1426, quan devia tenir setze o disset anys, abans de partir l'any següent a estudiar a València.

Aquesta frontera de la quinzena d'anys apareix més clarament definida en l'àmbit jurídic. A partir d'aquesta edat, en efecte, el menor pot ja testar: «Qualsevol persona major de quinze anys és lícit y permès fer testament, encara que sien tenguts sots pàtria potestat, no obstant que altrament no pot administrar los béns».¹³ Als quinze anys acaba també la tutela dels orfes: «Tudor deu ésser

¹⁰ APPV, Antoni Ferrando, 23.724 (1458, abril 10).

¹¹ APPV, Antoni Llopis, menor, 22.180 (1459, octubre 29).

¹² Entre els joves artesans, per contra, l'afermament sembla prolongar-se fins als divuit anys. És el cas de Pere de València, oriünd d'Andorra d'Aragó, que va ser afermat per set anys i mig amb un teixidor de València, quan en tenia onze (Arxiu del Regne de València [ARV], *Protocols*, Joan de Campos, 440; 1477, gener 22); i de Martín Jiménez, de Castellfabió, col·locat pel seu tutor durant vuit anys amb un fuster de València, quan en tenia deu (*Ibidem*, 1477, abril 2). En el cas de les dones, el moment d'incorporació al món del treball, generalment en el servei domèstic, sembla haver estat més aleatori, mentre que l'eixida es concentrava entre els disset i els vint anys, una edat que coincidia amb la d'accés al matrimoni. Així semblen confirmar-ho els exemples d'Úrsula Malraig, filla d'un llaurador de València, afermada com a criada als onze anys, per un període de nou (*Ibidem*, 1477, juliol 27); d'Isabel, que va ser afermada per la seua àvia, viuda d'un llaurador, quan tenia set anys, al servei durant tretze anys d'un ciutadà de València (*Ibidem*, 1477, desembre 8); de Claret, que tenia ja més de quinze anys quan s'afermà ella mateixa per altres dos amb una costurera de València (J. CORTÉS: *Formularium diversorum instrumentorum. Un formulari notarial valencià del segle xv*. Sueca, 1986, doc. 55); i de Caterina, «*filiam et nutritam Hospitalis vocati de la Reyna*», que va ser col·locada per l'administrador de l'esmentat hospital, quan tenia només dos anys, «*in ancillam et servicalem*» d'un sedasser i de la seua dona, per setze anys (*Ibidem*, doc. 28). Evidentment, en aquest últim cas, l'inici de l'afermament no implicava la incorporació immediata a l'activitat laboral, que quedaria a la discreció dels nous responsables legals i amos de l'òrfena. El contracte, però, estipulava que si aquesta moria en els vuit anys següents, és a dir, abans de complir els deu, els patrons no haurien de pagar cap soldada, cosa que dona entendre que és també entorn dels deu anys quan el treball, en aquest cas domèstic, era reconegut com a tal i, per tant, remunerat. Sobre l'edat del matrimoni de la dona i els contractes d'afermament, vegeu també de P. IRADIEL: «*Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias*», *La condición de la mujer en la Edad Media (Actas del coloquio celebrado en la Casa de Velázquez)*. Madrid, 1986, pp. 223-259.

¹³ P. J. TARAÇONA: *Instituciones dels furs i privilegis del regne de València*. València, 1580, p. 261. Taraçona comenta el fur «De testaments», atorgat per Alfons el Magnànim el 1428, segons el

donat al pubil, que és aquell que no té quinze anys cumplits..., y acaba's la tutela per cumplir lo pubil edat de quinze anys, o per mort del tudor, o per mort del pubil». ¹⁴ En arribar en aquesta edat, el jove, anomenat «adult» per la documentació —«ço és, major de XV anys, menor emperò de XX»—, veu reconeguda la seua autonomia personal i la capacitat per a administrar les seues propietats. En canvi, menor com és encara, necessita d'un curador per a poder actuar en l'àmbit judicial, com a demandant o com a demandat, o quan no demostra la suficient competència en la gestió del seu patrimoni: «També sia assignat curador als adults, que són de edat de quinze fins a vint anys, si mal administren sos béns o si convendrà pledejar, demanant, o essent demanats». ¹⁵ El 1418, Antoni Carbonell, «adult, de edat de XVII a XVIII anys poch més o menys», fill orfe del llaurador Domingo Carbonell, demanava al justícia civil de València que li assignàs un curador —ell proposava el seu cunyat, el marit de la seua germana, «dins la casa del qual ell propositant està e habita»—, per tal de poder procedir legalment contra algunes persones. ¹⁶ El mateix any es demanava al justícia que atorgàs un curador a Pere Bordet, «adult, ço és major de XV anys, menor emperò de XX», i a Joanet, «major de quinze anys e menor de XX anys». ¹⁷

Una cosa semblant succeïa amb les dones, necessitades també d'un curador que administràs els seus béns o les representàs legalment, fins i tot a l'hora de formalitzar un contracte laboral: el 1418, Beatriu, «adulta, filla d'en Pere Manyes, *quondam*, llaurador, e de la dona na Antoneta», requeria al justícia de València que, «com ella fretureig de curador, qui ella puxa affermar ab senyor per a guanyar soldada, ab la qual, Déu volent, puxa haver matrimoni», li n'assignàs un que fos «bona persona... a utilitat e profit de la dita Beatriu». ¹⁸ No importava que la dona fos casada, ja que mentre que no arribàs als vint anys continuava sent menor d'edat i, per tant, necessitava un curador, fos o no el seu marit. Així, per tal de reclamar judicialment els béns del seu pare difunt, una

---

qual «Los majors de quinze anys qui seran sots pàtria potestat puixen fer testament o codicils de qualssevol béns que hajen». *Furs e ordinations fetes per los gloriosos reys de Aragó als regnícòls del regne de València*. València, Lambert Palmart, 1482.

¹⁴ P. J. TARAÇONA: *Institucions dels furs...* cit., pp. 177 i 180.

¹⁵ *Ibidem*, p. 179.

¹⁶ Antoni Carbonell sol·licitava al justícia que, «com ell entena a proposar alcunes demandes e libells en juhí contra alcunes persones, les quals li són deutores e o li deuen béns e quantitats alcunes, e vulla aquelles convenir en juhí, ço que fer no pot sens curador», li fos «assignada una bona persona en curador d'ell dit propositant a fer part en juhí ensemps ab ell, axí agent com defenent». ARV, *Justícia Civil*, «Curateles i tuteles», 1.920, f. 33.

¹⁷ *Ibidem*, f. 45.

¹⁸ *Ibidem*, 1418, abril 7.

dona casada demanava l'assignació d'un curador, «com na Beatriu, filla del honrat en Joan Dezpuig e muller del honrat en Jaume Casalduch, sia major de XV anys e menor de XX anys, e no puxa entrevenir en juhi».¹⁹

La majoria d'edat arribava finalment als vint anys: «Menor sia dit tro a XX anys, e aquella cosa metexa sia entesa e dita de tot menor, haje muller o no muller».²⁰ Als vint anys cessava també la custòdia del curador i el pubill podia demanar comptes tant de la seua administració com de la del tutor, en cas que fossen persones distintes.²¹ El jove podia ara actuar judicialment i administrar els seus propis béns. Primer, però, havia de demostrar la seua majoritat. Tanmateix, en absència de registres públics, que donassen fe de la data de naixement, l'única manera de certificar l'edat cronològica, vaga i imprecisa fins i tot per al mateix interessat, era a través de testimoniatges circumstancials, oferits principalment per parents i veïns. És així com es preveia als Furs: «Y per a provar major edat, reba lo assessor los testimonis y no ls cometa a altre, y ultra la prova que se li offerirà, reba's informació del pare o mare del menor, si n tindrà, o de dos parents; y no havent-n' i en la ciutat, o loch, prove's la edat ab quatre testimonis, y no ab menys, y altrament no val la provisió».²² Els testimonis tampoc no eren capaços d'aportar dates concretes i fixaven el temps en relació amb esdeveniments familiars significats, com ara el matrimoni. El 1317, Gil Merino aportà dos testimonis perquè certificassen la seua majoria d'edat davant el justícia de Sogorb. La viuda Menga Mengoz declarà «que l dit Gilet era nat abans que sa filla na Maria prengué lo primer marit», cosa de la qual ja feia «XXII anys e amunt», i a més, «la dita na Maria, filla seua, fo madrina del dit Gilet». Un altre testimoni, Joan de Maricara, assegurà que, «a sa consiència», l'esmentat Gilet tenia «complida edat de XX anys e de més», ja que quan ell es va casar —«el temps que ell

¹⁹ *Ibidem*, 1418, maig 19.

²⁰ Fur I, Llibre II, Rúbrica XIII, p. 215 del v. II de l'edició de G. Colon i A. Garcia. Taraçona el comenta en la p. 175: «Aquell diem que és menor, encara que sia casat, que no té complida edat de XX anys».

²¹ «Qualsevol tutor o curador general... deu donar conte de la sua administració dins tres anys après que lo pubil serà fet major», P.J. TARAÇONA: *Institucions dels furs...* cit., pp. 180-181. No sempre el tutor acceptava de bon grat aquesta obligació de rendició de comptes. El 1317, Pero Navarro, fill de Joan, demanà al justícia de Sogorb que condemnàs el seu tutor, Joan de Cucaló, a retre compte de la seua administració, ja que «lo dit en Johan reebé, regí e aministrà tots los béns, axí mobles com seents pertanyents a aquell, e ara lo dit Peydro Navarro sia vengut e és de perfecta etat de XX anys, e segons fur, lo dit Peydro deya tenir, regir e aministrar los béns seents, e lo dit en Johan de Cucaló injustament contradiga de retre e deliurar a ell los dits béns, e encara de retre e donar comte e raó de la aministració que l feyta ha d'aquells». Arxiu Municipal de Sogorb (AMSog), *Llibres d'assignacions i manaments del Justícia*, 113.

²² P.J. TARAÇONA: *Institucions dels furs...* cit., p. 175.

testimoni contrahí matrimoni ab na Madalena, muller sua»—, «lo dit Gilet era nat e avia etat de III mesos e de més». Aquesta data la podia precisar amb major exactitud, atés que «aurà en lo dia primer vinent que·s contarà XI *kalendas dezembris anno presenti* XX anys que·l dit testimoni féu matrimoni ab la dita na Madalena, segons que apar per lo kalendari de les cartes nupcials». El pubill era, a més, «son nebot, fill de sa germana». Amb aquestes declaracions, el justícia «sentencià lo dit Gil aver complida edat de XX anys» i «sentencialment condemnà lo dit [tutor] en retre e deliurar al dit Gil tots los seus béns e donar compte e raó de la aministració que ell féu e à feït dels béns d'aquell, de tant de temps com ell à tengut los dits béns dins la sua cura».²³ La data del naixement era, doncs, imprecisa, sobretot per manca de documents públics que en fixassen la memòria; en canvi, la del matrimoni, que significava l'emancipació de la parella i exigia la redacció de contractes notariais, quedaria registrada en l'arxiu familiar.

Amb tot, la majoria d'edat legal no comportava la total emancipació del jove de l'autoritat paterna ni la seua plena integració en la societat adulta. Per una banda, fins als vint-i-dos anys només es podia deixar en herència lliurement una petita part dels béns —la cinquena—, ja que aquests continuaven subjectes al control familiar. «Si serà menor de vint-y-dos anys, deu dexar a sos parents dins lo quart grau inclusive quatre de les cinch parts de sos béns... y la quinta part pot deixar a qui vulla, encara que sia estrany. Y cumplits los vint-i-dos anys, pot testar lliberament».²⁴ Per altra, calia esperar als vint-i-cinc anys per a assolir l'alliberament complet de la pàtria potestat, per a poder adoptar i per a exercir càrrecs públics. En el primer cas, els joves necessitaven de l'autorització paterna per a poder formalitzar contractes. «Y los que no tindran vint-y-cinch anys cumplits, si no seran casats, no poden contractar sinó ab consentiment de son pare».²⁵ L'única excepció, com veiem, era el matrimoni, que comportava, com també l'emancipació jurídica o la mort dels pares, l'extinció de la pàtria potestat.²⁶ Era també a aquesta edat quan desapareixien les barreres per a l'adopció: «Y pot adoptar qui vulla, ab què sia major de vint-y-cinch anys».²⁷ Finalment, els Furs fixaven en els vint-i-cinc anys l'edat mínima per a poder accedir als càrrecs de l'administració pública, juntament amb el requisit de ser casat o haver-ho es-

²³ AMSog., *Llibres d'assignacions i manaments del Justícia*, 113, f. 100 (1317, octubre 21).

²⁴ P.J. TARAÇONA: *Institucions dels furs... cit.*, p. 261.

²⁵ *Ibidem*, p. 177.

²⁶ «Cessa la pàtria potestat, axí en fill com en filla, per emancipació o per mort del pare o per matrimoni del fill o filla», *ibidem*, p. 172.

²⁷ *Ibidem*, p. 172. Per a les dones, però, la frontera legal per a poder adoptar s'elevava als trenta anys.

tat.²⁸ Els vint-i-cinc anys són, doncs, juntament amb l'accés al matrimoni, l'última gran frontera que marcava el final de la minoritat i l'entrada definitiva en l'edat adulta, tant en l'àmbit domèstic, familiar, com en l'esfera pública.

Abans, però, i durant tot el temps de la seua minoritat, la majoria dels joves camperols restaven sota l'autoritat del pare, amb el qual s'iniciaven en l'activitat laboral. I ho feien realitzant des de tasques senzilles, com plegar llenya, donar de menjar al bestiar o portar a pasturar el ramat, fins a d'altres més complexes, que exigien una major fortalesa física i una més gran preparació tècnica, com el llaurat dels camps o el podat de les vinyes, sempre sota la direcció del pare, que no sols actuava com a cap de família sinó també com a veritable patró de la petita empresa domèstica. Ell era, en efecte, qui dirigia l'explotació i qui assignava a cada membre del grup familiar la tasca agrària que havia de dur a terme, en funció del sexe i l'edat. Les filles, tot i la seua preferent dedicació al treball domèstic, sovint apareixen també documentades feinejant en el camp, portant el menjar al pare o als germans o tenint cura del bestiar domèstic.²⁹ De fet, era tot el grup domèstic, pare, mare, fills i filles, el que participava conjuntament en el treball de l'explotació agrícol familiar, fins el punt de deixar deserta la casa durant la jornada laboral. Bernat Bonet, un llaurador de Massarrojos, denunciava en 1479 Garcia Pérez, de Manises, perquè havia assaltat el seu domicili, aprofitant que estava «lo damunt dit denunciador fora sa casa, e la muller d'aquell ab sos companyes, com sien lauradors e persones que an anar a fer lurs fahenes de fora».³⁰ En el camp, era el pare el que organitzava el treball i manava la feina. En un procés de 1589 es pot veure com un llaurador de Sueca, Miquel Blanes, havia enviat el seu fill homònim, de divuit anys, «a laurar a la partida dita de la Raconada» amb les mules, mentre que a un altre fill, sens dubte molt més menut, li havia manat anar al camp per portar el menjar dels animals.³¹

²⁸ El codi valencià estipulava que els candidats a justícia «sien majors de vint-y-cinch anys, y que tinga muller o l'haja tenguda» (*Ibidem*, p. 42). Quant als jurats, «no-s posen en la elecció menors de vint-y-cinch anys; y que tinguen, o hagen tengut, en sa casa muller» (*Ibidem*, p. 51).

²⁹ En una denúncia presentada davant el justícia de Sogorb, el 1496, sobre l'agressió sexual soferta per Isabel, «sposada» de Bernat Roig, s'exposava que en el moment de l'atac la jove venia «de la peça de son pare, Joan de Noguera, de portar-li a berenar» (AMSog, *Llibres d'assignacions i manaments del Justícia*, 128; 1496, agost 2). El 1466, la «moceta» de Bartomeu Penyarroja, de Castelló, va ser atacada pel fill de Guillem Gomar quan «plegava botges e olivardes» en la partida de Coscollosa; el mateix any el mateix agressor va ser acusat d'atacar també «huna filleta d'en Nicholau Miró», que es trobava «guardant los porchs». (Arxiu Municipal de Castelló [AMC], *Cort del Justícia*, 1466, març 28).

³⁰ ARV, *Justícia Criminal*, Denunciacions, 45, f. 17.

³¹ AMS, *Fons Antic*, 298.

En aquest període de formació, i de subordinació i dependència, els fills solien actuar com a ajudants dels pares. Les fonts registren una àmplia diversitat de tasques en què els joves col·laboren amb els seus progenitors, des d'activitats simples com anar a fer llenya³² fins a feines de major responsabilitat com llogar-se com a jornalero.³³ Una tasca que solia encarregar-se generalment als fills joves era el pastoreig del bestiar menut. Així, entre els «clams» presentats davant el justícia de Castelló el 1416, figuren dos menors que havien estat guardant porcs, un denunciat per entrar amb els animals en un guaret i l'altre per donar-los aigua d'un aljub.³⁴ Tanmateix, si aquest tipus de treball era realitzat també per les xiques, com hem vist abans, la cura del bestiar major sembla confiada només als fills barons. A Sueca, són nombrosos cada any els clams pels danys perpetrats en l'horta i els sembrats pels animals menats per joves.³⁵ I a Castelló, un jove, el fill de Guillem Gomar, declarava en un procés que, «ab les egües de son oncle, les quals guardava, era anat al barranch apellat d'en Alcayra, ab un fill de n' Andreu Març e hun mocet d'en Pere Bosch, que axí matex guardaven egües».³⁶

La dependència paterna, però, no representava solament la submissió a uns treballs auxiliars, subalterns, sinó també, i al compàs de la maduració biològica, un veritable aprenentatge de l'ofici. Ara bé, no tots els joves que participaven en les activitats agràries eren «fills familiars», subjectes a la tutela i la direcció paternes, sinó que una bona part, sempre difícil de quantificar, estava formada per aquells que havien abandonat la llar i treballaven sota l'autoritat d'un adult estrany, un amo o un patró. D'alguna manera, les necessitats de mà d'obra auxiliar, estructurals o conjunturals –vinculades al cicle biològic de la família–, d'uns grups domèstics eren compensades per la sobreabundància

³² En un procés de 1496, Miquel del Potro, llaurador de Sogorb, feia al·lusió a uns fets que s'havien produït feia «quatre setmanes poch més o menys, anant ell, dit testimoni, e son fill a Cabrera, per llenya» (AMSog, *Llibres d'assignacions i manaments del Justícia*, 128; 1496, novembre 18).

³³ El llaurador de Castelló Guillem Batle va satisfer un deute al prevere Guillem Giner fent-li diversos treballs amb el seu fill, fins que l'eclesiàstic «confessà ésser content de la dita quantitat en compensació de X jornals de fahena del dit Batle e de son fill» (AMC, *Cort del Justícia*, 1455, juliol 10).

³⁴ ARV, *Mestre Racional*, 6.941.

³⁵ En 1513, per exemple, Miquel Segarra denunciava que «à trobat lo fill de na Diega en los bous dins lo seu corral»; Joan Forès es clamava del «fill de Joan Garcia e dels bous, per ço com li han mollegat e pasturat huna ferratja»; i mossèn Joan d'Anyó es queixava «de les vaques e del fill de na Sanxa, la viuda, que li són entrades en ses terres» (AMS, *Fons Antic*, 40).

³⁶ AMC, *Cort del Justícia*, 1466, març 28. També a Castelló, un veí denunciava el 1416 que el fill de Domingo Dolç «pasava ab lo seu rocí per lo seu ordi» (ARV, *Mestre Racional*, 6.941).

familiar d'altres, que cedien els seus fills excedentaris. Aquest intercanvi, que transcendia els límits de la mateixa comunitat local i que no sempre era regulat formalment a través de contractes laborals o d'afermament, dotava d'un gran dinamisme i mobilitat al món del treball camperol, on la presència de mossos i joves jornalers, en paral·lel a la dels aprenents en el món artesà, sembla haver tingut una gran difusió.

Estructura familiar i treball dependent: la funció laboral dels mossos

El pes i la importància d'aquests mossos i joves servidors domèstics semblen haver estat majors en aquelles regions europees on predominava la família nuclear, en estreta connexió amb les necessitats laborals d'aquesta. En l'Anglaterra de la baixa edat mitjana, la proporció de famílies pageses que completaven la pròpia força de treball amb el recurs a servidors domèstics oscil·lava, segons les zones, entre el 20 i el 40 %.³⁷ L'origen de la demanda d'aquests treballadors dependents es trobava en la necessitat que tenien les famílies camperoles d'ajustar les dimensions del grup domèstic a la grandària de les pròpies explotacions. Tanmateix, la contractació de mossos o auxiliars agrícoles no es limitava solament a les grans heretats, a les explotacions d'una més o menys extensa capa de llauradors acomodats, sinó que depenia també dels atzars demogràfics i de les incidències del cicle familiar. Els matrimonis joves que encara no tenien fills en edat de treballar, o els que els havien perdut arrabassats per una alta mortalitat infantil, solien recórrer conjunturalment al treball complementari de mossos i criats. Es produïa així una mena de «planificació

³⁷ En el període anterior a la pesta negra, al Worcestershire, el 40 % dels emfiteutes («*customary tenants*») tenien criats agrícoles. Cfr. Z. RAZI: *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish: Halesown, 1270-1400*. Cambridge, Cambridge University Press, 1980. Al comtat de Rutland, a l'East Midland, el 20 % dels nuclis domèstics disposava també de mossos. Cfr. R.M. SMITH: «Some issues concerning families and their property in rural England, 1250-1800», en *Land, Kinship and Life-Cycle*. Cambridge, Cambridge University Press, 1984. La presència de servidors agrícoles entre els camperols anglesos també ha estat remarcada per R.H. HILTON: *The English Peasantry in the Middle Ages*. Oxford, Oxford University Press, 1976, p. 31. Fins i tot ha pogut establir-se, bé que ja per a l'època moderna, que entre la meitat i un terç del treball remunerat era realitzat per aquest grup subaltern en el qual predominaven els joves. Així, entre 1599 i 1831, vora la meitat dels *farmers* d'algunes comarques angleses disposaven de criats; d'aquests, el 75 % tenien entre 15 i 24 anys, i, de fet, el 60 % dels joves d'aquesta franja d'edat eren mossos agrícoles. Cfr. A. KUSSMAUL: *Servants in Husbandry... cit.*, i també «The Ambiguous Mobility of Farm Servants», *Economic History Review*, 24 (1981), pp. 229-234.

familiar» *ex post*,³⁸ que permetia suplir amb mà d'obra juvenil i estranya els fills desapareguts o encara massa petits.

Aquest reajust socio-demogràfic es donava preferentment en aquelles societats rurals en què predominaven la família nuclear i la residència neolocal de les parelles casades, com era el cas de l'Anglaterra medieval i, en general, de tot l'Europa nord-occidental. Per contra, la presència de mossos era menys freqüent en les regions on estava més estesa la família múltiple, formada per dues o més unitats conjugals. El gran nombre de membres que les componien i les diferències dels cicles vitals en l'interior d'aquestes famílies múltiples permetien satisfer les necessitats laborals amb els propis recursos familiars, sense haver d'incorporar treballadors permanents. En aquestes societats, la família podia ampliar-se en sentit vertical, acollint diverses generacions en una mateixa unitat domèstica, o en sentit horitzontal, agrupant diverses cèl·lules d'una mateixa generació, per tal de fer front a les pròpies necessitats de supervivència i auto-reproducció. És el cas, per exemple, de la Itàlia septentrional, on, als segles xv i xvi, la presència de famílies múltiples ascendia, en el medi rural, a més del 20 %, un valor molt superior als de les regions del nord d'Europa.³⁹ Cosa que explicaria la menor implantació de la servitud domèstica en aquestes zones italianes, de la Toscana al ducat de Parma, on el 1545 només un 10 % de les famílies camperoles tenien algun criat agrícola.⁴⁰ Dins d'aquest esquema, que malgrat tot no exclouïa la participació de servidors en el treball agrícola, la situació del nord d'Itàlia s'ha vist com a representativa d'un model «mediterrani» de família i d'una incidència baixa del mercat de treball, tant de mossos com de jornalers eventuais. Tanmateix, els trets de la societat rural toscana –i en general norditaliana– resulten difícilment extrapolables al conjunt del Mediterrani occidental, i així, al País Valencià, no sols no sembla haver estat tan difosa la família múltiple, sinó que les evidències documentals –jurídiques, notariales i judicials– no deixen dubte sobre l'extensió d'aquesta forma de treball dependent en el món rural local.

Així, encara que no disposem de censos precisos sobre l'estructura socio-demogràfica, que ens informen del nombre exacte de mossos en una determina-

³⁸ L'expressió és de M. BARBAGLI, *Soto lo stesso tetto*, cit., p. 234, per al qual els mossos venien a cobrir els buits provocats en la família camperola per l'alta taxa de mortalitat, reemplaçant els braços del marit o de la dona, o, des de la perspectiva de la família d'origen, per a alleugerir una força de treball excedentària.

³⁹ Cfr. D. HERLIHY-Ch. KLAPISCH-ZUBER: *Les Toscans et leurs familles. Un étude du catasto florentin de 1427*. París, 1978; i M. BARBAGLI: *Soto lo stesso tetto*, cit., p. 155.

⁴⁰ El percentatge, que pujava per damunt del 30 % en la ciutat, baixava al 15 % en l'àrea periurbana, el «distretto», al 10 % en la planura i a només el 2 % en la muntanya. *Ibidem*, p. 235.

da comunitat rural o del seu percentatge respecte del conjunt de la població local, els nombrosos testimonis espigolats ací i allà permeten constatar la gran incidència del treball domèstic en la societat rural valenciana. El buidatge ex-haustiu de les actes del justícia de Sueca entre 1501 i 1519 ha permès identificar un llistat d'almenys cent vint mossos, la qual cosa representa un nombre bastant elevat per a una comunitat que no sobrepassava els dos-cents focs; per la seua part, el nombre d'empleadors o d'amos pujava a una seixantena, al voltant, per tant, d'un quart del conjunt dels veïns.⁴¹ Un percentatge, doncs, que doblava el que hem vist més amunt per a la Itàlia del nord i que s'acostava més aviat al d'Anglaterra. De fet, l'economia agrària valenciana tenia les condicions estructurals que estimulaven una àmplia difusió dels mossos en les explotacions camperoles. La diferenciació interna de la pagesia, estretament vinculada als efectes de l'herència divisible i a l'acció d'un actiu mercat de la terra, unida al predomini aclaparador de la família nuclear, eren factors que forçaven nombrosos joves a deixar la llar paterna per a entrar al servei d'un altre llaurador.⁴² La jerarquització de les explotacions, en funció de la seua grandària, determinava la necessitat del treball extrafamiliar i, alhora, definia els pols d'on provenia l'oferta i la demanda de mossos. Així, els llauradors modestos –que podien representar la meitat dels veïns d'una comunitat rural– havien de desprendre's dels fills excedentaris, mentre que els més acomodats –al voltant d'una desena part de la pagesia local–, encara que solien tenir una descendència nombrosa, estaven necessitats de braços auxiliars. Els llauradors mitjans, amb patrimonis situats entre les 5 i 10 Ha., podien aspirar a un cert equilibri entre terra i mà d'obra familiar, però

⁴¹ AMS, *Fons Antic*, 25-46. El buidatge s'ha centrat en les sèries de «Clams» i de «Manaments i empires», que són les que més notícies proporcionen sobre la presència dels mossos en la vida local. Segons els padrons de riquesa, Sueca comptava amb 200 focs el 1453, 182 el 1494 i 239 el 1509, mentre que el cens de 1510 li atribueix 197 cases. Cfr. A. FURIÓ: *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural en la tardor de l'edat mitjana*. València, Institució Alfons el Magnànim, 1982. La xifra de seixanta «empleadors» –dels quals només n'apareixen trenta-dos en el cens de 1510– no hauria de posar-se en relació amb el cens de veïns d'un sol any, sinó amb el del conjunt del període estudiat, que òbviament superaria els dos-cents focs.

⁴² Sobre la diferenciació interna del camperolat, l'herència i el mercat de la terra, cfr. A. FURIÓ: «Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media», en R. PASTOR (comp.): *Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media*. Madrid, CSIC, 1990, pp. 305-328, i «Les comunitats rurals de l'Horta-Sud de l'edat mitjana als temps moderns», *Afers*, 11/12 (1991), pp. 31-55. Per altra banda, en els sistemes de divisió igualitària de la terra hi ha processos de recomposició de les explotacions a través del mercat i de la mobilitat dels homes, inclosa la dels mossos, ja que cal ajustar les necessitats de treball a la terra disponible. Cfr. B. DEROUET: «Trasmettre la terre. Origines et inflexions récentes d'une problématique de la différence», *Histoire et Sociétés Rurales*, 2 (1994), pp. 33-67.

eren vulnerables als desequilibris provocats per la mortalitat, de manera que ben sovint es veurién també abocats a compensar les pèrdues demogràfiques familiars incorporant els fills dels seus veïns més pobres.⁴³

En qualsevol cas, encara que hi havia mossos d'un altre origen social o geogràfic, els joves que es posaven en amo provenien generalment de les capes inferiors de la pagesia local. Al Castelló del segle xv, hi havia mossos com el fill de Pere Marcó, un llaurador que el 1479 tenia un patrimoni molt inferior als dos mil sous en què se situava la mitjana dels veïns, o la filla de Pere Marquet, un sabater els béns del qual només pujaven a 75 sous. Per contra, els patrons procedien de l'estrat acomodat o mitjà del camperolat. Jaume Cerdà, amo de l'esmentada mossa, posseïa un patrimoni de 9'1 Ha i, en conjunt, els seus béns es valoraven en 5.850 sous; de manera semblant, Joan Turló, el patró del fill de Pere Marcó, tenia un patrimoni valorat en 4.300 sous.⁴⁴ Al voltant de les 5 Ha de patrimoni es trobaven en 1497 patrons com Pere Jover i Bernat Gisbert, amos de Dolcet i Gabriel Aimar respectivament, mentre que per a Pere Rubert (8 Ha el 1497) i, sobretot, Jaume Alquécer (22'8 Ha el 1468), encara es feia més necessari el treball addicional.⁴⁵ Si per a aquests llauradors benestants que cultivaven les seues heretats, els mossos representaven uns braços complementaris, per als artesans i sobretot els burgesos locals constituïen, juntament amb els jornalers eventuais, la principal mà d'obra per a explotar directament el seu patrimoni agrari. Això era ben cert en els prohoms titulars d'explotacions grans, com el donzell Nicolau Casalduch (8'6 Ha el 1497), patró de Ferrando Guerau, o el sabater Pasqual Miró (16'8 Ha el 1468), amo d'un mosso anomenat Miquelet, però fins i tot els propietaris que només posseïen unes poques hectàrees de terra, i no les treballaven directament, havien de contractar personal dependent. Era el cas del notari Antoni Feliu, que només tenia 1'5 Ha de terra el 1497, però que havia de recórrer per a la seua explotació a un mosso de nom Miquelet, i també

⁴³ La dissecció procedeix dels treballs sobre l'estructura de la propietat agrària de C. DOMINGO PÉREZ: *La Plana de Castellón. Formación de un paisaje agrario mediterráneo*. Castelló, Caixa d'Estalvis de Castelló, 1983, i A. FURIÓ: *El camperolat valencià en l'edat mitjana. Demografia i economia rural en la Ribera (segles XIII-XVI)*. Universitat de València, tesi doctoral inèdita, 1986.

⁴⁴ Totes les cites documentals, extretes dels *Llibres de vâlues de la peita* i de la *Cort del Justícia* de Castelló, procedeixen de la tesi doctoral de P. VICIANO: *Poder municipal i grup dirigent local al País Valencià. La vila de Castelló de la Plana (1375-1500)*. Universitat de València, 1994. En tots els llibres de la peita de Castelló, la mitjana dels patrimonis se situa entorn dels dos mil sous.

⁴⁵ Altres llauradors que disposaven de mossos eren Bernat Mas (amb un patrimoni de 4.200 sous el 1468), Nicolau Amiguet, major (3.875 sous el 1479) i Miquel Lluna (3.300 sous el 1497), que era amo de Joan Boix.

del mercader Joan Miró, amb 3'1 Ha de patrimoni el 1468.⁴⁶ Els mossos, en tot cas, semblen lligats a l'explotació directa de la terra, com apunta també el fet que els propietaris passius—com eclesiàstics, viudes i tuteles— a penes es decantassen per aquesta forma de treball dependent i preferissen, en canvi, cedir la gestió de l'explotació a parcers i arrendataris.

Els amos, tot i que també en trobem de vegades en els estrats mitjans del camperolat, es reclutaven preferentment en les capes més altes, en els sectors més benestants de la comunitat. De fet, amb independència del nombre de fills, i, per tant, de la major o menor disponibilitat de força de treball familiar, és la disponibilitat de terres, l'extensió de l'heretat, la que determina el recurs a mà d'obra auxiliar. Molt més, doncs, que les raons demogràfiques, que les necessitats de reomplir els buits causats per la mortalitat o per l'escassa fecunditat, són raons socio-econòmiques, derivades de la major o menor extensió dels patrimonis, les que determinen la contractació de mossos i personal dependent. Per altra banda, aquests últims no sempre procedien de la mateixa població local, sinó que eren preferentment d'origen foraster, tant de la rodalia pròxima com fins i tot de fora del mateix regne. La imatge, per tant, d'una comunitat local que s'autoregula gràcies a la complementarietat demogràfica entre famílies necessitades i excedentàries de fills—inversament a l'extensió de la terra posseïda— no resulta suficient per a donar compte de la gran difusió de mossos i servidors agrícoles en el món rural. La motivació caldria cercar-la més aviat en l'estructura social agrària, en la jerarquització interna del camperolat, i, de manera més concreta, en la posició econòmica i la grandària de les explotacions, ja que són sobretot les grans heretats les que s'abasteixen de força de treball auxiliar, amb independència de la pròpia disponibilitat familiar i, també, de l'oferta local.

De la quarantena de patrons de mossos documentats a Sueca entre 1501 i 1519 dels quals coneixem l'estimació fiscal del patrimoni,⁴⁷ només un, Pere Ferri, pertanyia a l'estrat més baix dels propietaris de terra, el situat per sota dels mil sous de riquesa. Ara bé, Ferri no era un camperol pobre: el cens de 1510 li atribueix 200 ovelles, cosa que el convertia en un dels principals propietaris ramaders de la comunitat. La resta es repartia a parts iguals entre propietaris

⁴⁶ Altres prohoms burgesos que explotaven les seues terres amb mossos eren els juristes Pere Miralles i Nicolau Batle i el mercader Llorenç Miquel.

⁴⁷ El total d'empleadors, com ja s'ha dit més amunt, és de seixanta, però d'ells només trenta-nou apareixen censats en el padró de riquesa de 1509, estudiat a A. FURIÓ: *Els camperols i la terra en el trànsit de l'edat mitjana a la moderna. Sueca, 1453-1509*. Universitat de València, tesi de llicenciatura, 1980, d'on procedeixen totes les cites documentals relatives al valor dels patrimonis de Sueca.

mitjans i *grans*, situats per sobre dels mil i dels set mil sous respectivament, tot i que la representació dels *grans* superava amb escreix el seu pes global en el conjunt de la població, que era només del 18 %. Entre ells, hi havia Joan Frígola, amb una fortuna superior als vint-i-cinc mil sous; Nicolau Serra, amb un patrimoni immoble d'uns vint-i-dos mil sous i un nombrós bestiar, que incloïa 43 jònegues, 25 vedells, 47 egües, 7 pollines i 136 vaques; Bartomeu Adam, amb més de disset mil sous en terres i 180 ovelles; Pere Vinyoles, amb quinze mil sous de patrimoni i 10 truges i 12 porcells; Bartomeu Riudoms, amb deu mil sous de riquesa immoble i 145 ovelles, 18 borregues, 9 egües i una potranca; i Nadal Barrot, també amb deu mil sous i 29 cabres i tres ovelles. La majoria d'ells, com veiem, unien la doble condició de grans propietaris agraris i ramaders, cosa que explicaria la dedicació preferentment pequària, com a guardians o pastors, de molts dels mossos documentats. De fet, amb independència del nombre de fills, els grans hisendats locals recorrien a la contractació de joves mossos, sovint d'origen extralocal, per a fer-se càrrec del bestiar.⁴⁸ Entre els empleadors de mossos hi havia també que no eren llauradors, com el ferrer Bernat Arquer, el cirurgià Bartomeu Ortells, el notari Francesc Benet de Veta, el capellà mossèn Pere Garrigues i els donzells Baltasar de Marsilla i mossèn Sapossa. Tots ells requerien del concurs de personal dependent per a poder dur directament la gestió de les pròpies explotacions.

En alguns casos, els mossos es reclutaven entre els joves de la mateixa comunitat, com succeïa a Sueca amb Bernat Sala, Miquel Ferri o Joanot Sanxis. Però en general la seua procedència sembla haver estat d'origen extralocal, fruit d'una intensa mobilitat i circulació de la mà d'obra juvenil en el món rural valencià. Joan Cedrelles, fill de Miquel, mosso del llaurador de Cogullada Pere Gilabert, era originari del lloc de Moixent, situat a uns quaranta quilòmetres en la veïna comarca de la Costera.⁴⁹ Els mossos i criats documentats a Sogorb a finals del segle xv procedien de poblacions de la mateixa comarca, com Altura, o de les terres veïnes d'Aragó, com Albentosa i Villel, distant uns setanta quilòmetres.⁵⁰ Això mateix, l'extracció comarcal de mossos i servidors, es donava també en les restants viles i ciutats del país, encapçalades per la ciutat de València, que es nodrien de la mà d'obra juvenil aportada per la rodalia immediata. Tot

⁴⁸ Com veurem més endavant, la dedicació laboral preferent dels mossos era la cura del bestiar, àmpliament testimoniada en la documentació judicial relativa a les *tales* causades en l'horta pels animals.

⁴⁹ ARV, *Governació*, «Criminum», 4.279 (1433, gener 24).

⁵⁰ AMSog, *Llibres d'assignacions i manaments del Justícia*, 128 (1496), f. 35v; 129 (1497), f. 35.

MOSSOS A SUECA, 1501-1519

<i>any</i>	<i>nom del mossò</i>	<i>amo</i>	<i>any</i>	<i>nom del mossò</i>	<i>amo</i>
1501	Joan Mançanera	na Garrigues	1510	Joan Abellot	Garrigues
1501	Bernat de Casanova, gascó		1510	Pere Català	Serra
1502	Lluís Gomis	Vicent Alomar	1510	Rodrigo	Frigola
1502	Martí	Bernat Guerau	1511		Nadal Barrot
1502	Pedro		1511	Guillem Granyana	
1502	Francisco	Francesc de Veta	1511	Esteve de Xàbia	
1502	Domingo	Antoni Martí	1513	Gasset	Bartomeu Ortells
1502	Domingo Porcat	Senent Lledó	1513		Garrigues
1502	Joan Mançanera	na Garrigues	1513	Guillem	Frigola
1502	Joan Bosquets		1513	Francesc	Joan Forès, notari
1502	Joan	Joan Frigola	1513	Martí Micó	Perot Ortells
1502	Pedro	Baltasar de Marsilla	1513	Joan	Nadal Barrot
1504	Jeroni Sans	Bartomeu Moliner	1513	Lope	Frigoles
1504	Domingo	Bernat Arquer, menor	1513	Bernat	Garrigues
1504	Miquel Blader	Joan Montó	1513		Francesc Soler
1504		Bartomeu Adam	1513	Francisco Marqués	Bartomeu Ortells
1504	Arnau	na Garrigues	1513	Joan Alfaro	
1504	Garcia López		1513		Nicolau Serra
1504	Miquel	Sanxo	1513		Miquel Sanxo
1505	Peyrot	Esteve Muntaner	1513	Bartomeu	Serra
1505	Pasqual de Tragasset	Riudoms	1513	Francesc	Pere Muntaner
1505	Gascó	Bartomeu Ortells	1513	Mateu	Antoni Fos
1505		Lledó	1514		Francesc Soler
1505		Pere Peris	1514	Bernat Sala	na Frigola, viuda
1505	Sanxo	na Badia, viuda	1514		Nicolau Serra
1505	Martí	Andreu Soler i n'Adam	1514	Mateu Martorell	Antoni Fos
1505	Joan	Jeroni Beltran	1514	Guillem	Garigues
1505	Pedro	Bartomeu Riudoms	1514	Joanot	moàssen Sapossa
1505	Gil	Bartomeu Moliner	1514	Joan Gascó	Ferrer
1506	Jaume Navarro	Joan Ferrer	1515		na Sanxa
1506	Antoni	Francesc Frigola	1515		Pere Ferri
1506	Joan de Trilla		1515		Serra
1506	Antoni Gascó	Joan Figueres	1515		Perpinyà
1508	Perot	Ferrando Ferrer	1515		Frigoles
1508	Antoni	Llorenç Figueres	1515		Francesc Soler
1508	Magí	Francesc de Veta	1515	Joan Salines	Vinyoles
1508	Martí	Serra	1516		viuda de M. Frigola
1508		Bernat Arquer, menor	1516	Bernat Copau, gascó	Riudoms
1508	Joan d'Alcaraz	Alomar	1516	Pedro Gascó	Riudoms
1508	Miquel Matoses	Alomar	1516		Joan Ferrer
1508	Miquel de Molina	Moliner	1516	Miquelot	Vilafranca
1508	Lluís Gomis	Moliner	1516	Jerònima Garcia	Pedro Castillo
1508	Mateu	Bernat Terrasa,	1516	Arnau Bresquiller	Garrigues
1508	Joanot Sastre	Garrigues	1516		Joan Frigola
1508	Diego	Cabanes	1516	Joan	Nadal Barrot
1508	Joan d'Alcaraz	Vicent Alomar	1516	Miquel Ferri	Serra
1508		Antoni Curçà	1516	Lluís Salet	Garrigues
1508	Ferrando Galindo	Garrigues	1516	Arnau Gascó	Robió
1508	Jaume Joan	Nicolau Serra	1516		Nicolau Serra
1508	Jaume	Nicolau Serra	1516		Bartomeu Perpinyà
1508	Gascó	Robió	1516	Miquel Falcó	Frigola
1508	Pedro	Frigoles	1517	Perot lo gascó	Bartomeu Riudoms
1508	Guillem	Garrigues	1517	Joanot Soler	Frigola
1508		Serra	1517	Joanot Sanxis	Bartomeu Tolós
1508	Jordi	na Garrigues	1517		Miquel Sagarra
1508	Joanot Sastre	Garrigues	1517		Bernat Tarrassa
1508	Ferrando	Garrigues	1518	Antoni	Pere Muntaner, major
1508	Lluís	Moliner	1519		Bernat Arquer, ferrer
1509		Robió i Riudoms	1519		moàssen Pere Garrigues
1509		Serra	1519	Caterina	Esteve Beltran
1510	Rodrigo de Toledo	Joan Ferrer			
1510	Bernat	Garriga			

i així, no deixaven de ser ben nombrosos els joves macips i criats procedents de regions més llunyanes, de fora del mateix regne i fins i tot de la mateixa península. En efecte, la demanda local de treball juvenil auxiliar difícilment podia cobrir-se amb l'oferta proveïda per la mateixa comunitat, atés que, amb independència de la progènie portada al món, el nombre de fills supervivents a penes passava d'un o dos per matrimoni, necessaris per a la pròpia reproducció de l'explotació familiar.⁵¹ D'ací la gran aflluència de joves vinguts de tot arreu, de més enllà dels horitzons comarcals o de la ratlla del regne, que s'integraven com a mà d'obra auxiliar en les explotacions camperoles. A Sueca, dels noranta-dos mossos documentats entre 1501 i 1519 dels quals es pot presumir l'origen a través de l'onomàstica o de la indicació expressa del gentilici, més d'una tercera part, trenta-tres, procedien de fora del regne, d'Aragó, de Castella i, sobretot, d'Occitània, d'on venien els nombrosos «gascons» citats per la documentació local. És el cas, entre altres, de l'aragonès Ferrando Galindo, dels castellans García López, Miguel de Molina, Juan de Alcaraz i Rodrigo de Toledo i dels gascons Bernat de Casanova, Joan Bosquets, Antoni Gascó, Joan Gascó, Arnau Gascó, Beltran Copau i Perot «lo gascó», tots ells identificats com a tals per les fonts.

Bona part d'aquests joves, vinguts de tan lluny, de fora del regne i encara de la península, acabaven per integrar-se en la comunitat d'acollida, malgrat la seua condició forana, immigrant. Joan Pellicer i Joan Guïllarra, «que essent chichs se veren y conegueren en lo lloch de la Abastida, principat de Biarn, de hon és natural lo dit Guïllarra y hon ell [Pellicer] se crià», havien arribat a ser l'un carnisser i l'altre llaurador en la Sueca de 1588, on el segon s'havia establert uns quinze o disset anys abans, després que ho hagués fet el primer.⁵² Aquesta integració afavoria i servia d'estímul per a l'aflluència de nous immigrants, vinculats als ja establerts per lligams familiars o de veïnatge. Guïllarra, de fet, havia estat acollit en casa del seu oncle Pere Forès abans de casar-se i disposar d'un domicili propi.⁵³ La trama familiar propiciava al seu torn que l'arribada i establiment dels

⁵¹ Cfr. A. FURIÓ: «Tierra, familia y transmisión de la propiedad...», *cit.*

⁵² Joan Pellicer, que tenia 44 anys el 1588, declarava que coneixia Guïllarra «depús de trenta anys a esta part», és a dir, quan en tenia catorze i tots dos es relacionaven al Bearn, i que «de quinze o dèset anys a esta part ha vist estar y habitar al dit Joan Guïllarra en lo lloch de Sueca». Guïllarra, lògicament, podia ser més jove que Pellicer i haver arribat a Sueca abans dels vint anys. AMS, *Fons Antic*, 295.

⁵³ El mateix testimoni de la nota anterior declarava que havia vist estar i habitar al dit Guïllarra a Sueca, «part del temps casat y de per sí y part en casa de altre, és a saber, en casa de altre lo ha vist estar en casa de un oncle del dit Guïllarra que's deya Pere Forès, que haurà onze o dotze anys al parer del testimoni y confessant que és mort, y després lo ha vist estar de per sí y casat».

nouvinguts es produís a una edat cada vegada més precoç, la qual cosa facilitava sens dubte una més ràpida integració en la societat local.⁵⁴

Molts, si no la majoria, d'aquests joves acudien per a emplear-se com a pastors. Aquesta era, al marge de la seua pròpia força de treball familiar, la principal necessitat laboral dels amos, grans propietaris de terres i de ramat, i també l'activitat més documentada en les actes del justícia, l'única font que ens aproxima d'una manera incidental però vívida al món dels mossos i servidors agrícoles, a través dels nombrosos clams i bregues denunciats davant la cort. Els primers, presentats pels propietaris perjudicats, pels seus criats o pel guardià de l'horta, informen dels danys causats en els camps pel bestiar conduït pels mossos. Així, el 19 de març de 1513, davant el justícia de Sueca, «clamà's en Joan Forès, notari, de Martí Micó, moço de Perot Ortells, que dimarts propassat li mollegà e travessà per los mallols que té al Pla». Cinc mesos més tard, el 28 d'agost, «clamà's Johan Martí de Guillem, moço d'en Frígola, que li ha mès les ovelles en lo ordi de son amo». En aquest mateix any, el 22 d'abril, Francesc, mosso de Bartomeu Ortells, que havia estat acusat per les destrosses provocades per les mules del seu amo en el bladar del notari Jaume Gombau, «jurà que les mules pasturaven en un erm, com ell feia canyes, e, pasturant, anaren-se'n a la volta del forment e prengueren uns quants massos».⁵⁵ Per la seua part, les bregues revelen les tensions latents i l'alt grau de conflictivitat que impregnaven les relacions entre els joves pastors, que ben sovint esclataven en episodis violents. Una violència originada per la pròpia condició de joves i afavorida per la coincidència en un mateix i disputat espai de pasturatge, ja siga al bovalar o en altres partides del terme, i per les diferències culturals que els separaven, derivades de la seua diversa procedència geogràfica. El 13 de març de 1505, Pasqual

⁵⁴ Fins al punt que alguns d'ells arribaven a anar a escola en companyia dels altres xiquets del poble. Fent referència a Hernando Gutierrez, que també era del Bearn —d'on procedia igualment Joan Borja del Bordia, «ministre de justícia de Sueca e carceller en dit lloch»—, Guillarda va dir una vegada: «Aquest és un fadrinet que anava apendre de escriure y contar ab mossèn Çorita». D'aquest últim, Nicasi Sorita, sabem que va ser organista i «mestre de cant» de Sueca el 1570. Cfr. A. FURIÓ: *Orgues del País Valencià. Orgue de Sueca. XIII-XIV*. València, ACAO, 1980, p. 12.

⁵⁵ AMS, *Fons Antic*, 40. En ocasions, i sobretot si el propietari es trobava present en el moment dels danys, la resposta podia ser més expeditiva, sense esperar l'actuació de la justícia. El 1501, Bartomeu Ortells declarà davant el justícia de Sueca que «un dia, aydant ell testimoni una erada d'en Joan d'Inesta d'arròs al Regatxo, vench lo dit gascó [Bernat de Casanova], que guardava huns porchs, e passà-ls alf en certa pala en la era del dit en Johan d'Inesta, dient que se n'anàs, e ab hun açot pegà als porchs. E estant axí, véu que lo dit en Johan d'Inesta, ab la verga de l'açot pegà al dit gascó dos colps sobre lo cap. E lavors ell testimoni anà e posà's enmig e departí aquells». *Ibidem*, 25.

de Tragasset manifestava al justícia de Sueca que «lo dimats ara propassat, trobant-se ell, dit testimoni, al Teular, que guardava lo bestiar d'en Riudoms, per lo semblantment era lo gaschó pastor de mestre Berthomeu Ortells ab lo seu bestiar, e lo pastor d'en Ledó ab lo seu bestiar, e aquí vingueren a rahons, e lo moço d'en Ledó ab hun bastó pegà una gran bastonada al dit gaschó, que-ll lançà en terra; e après que fon en terra, a parer d'ell, dit testimoni, lo prengué per los cabells». ⁵⁶ El setembre del mateix any, Gil, «moço de Berthomeu Moliner, lo qual guarda les ovelles», jurà que, «essent ell testimoni e lo dit Johan [mosso de Jeroni Beltran] que criaven certes ovelles de son amo, vench lo dit Pedro [mosso de Bartomeu Riudoms] e passà no sé quals e quines paraules ab ell testimoni e ab lo altre, e lo dit Pedro dix-los: '*La puta qui us parió*', e girà les spatles; e, stant axí ells, lo dit Pedro voltà ab lo punyall tirat contra lo dit Johan, e ell testimoni posà's enmig per departir, perquè lo dit Johan, vent venir lo Pedro ab punyal, havia pres huna pedra, e tot ell féu que ells arribaren lo hú a l'altre, e lo dit Pedro peguà huna coltellada en la mà al dit Johan». ⁵⁷ La virulència dels enfrontaments obligava de vegades a intervenir d'ofici les autoritats senyoriales. El 1513, Miquel Ortigosa, «procurador fiscal del reverendíssimo senyor mestre de Montesa y de Sant Jordi en lo present loch de Sueca», es clamava «del moço d'en Nadal Barrot, lo qual li dien Johan, e del moço dels Frígoles, que li dien Lope, e del moço dels Garrigues, que li dien Bernat, per ço com en lo disapte propassat, que comptàvem XXVI dies del mes propassat de març, hagueren brega e se nafraren los uns als altres». ⁵⁸

⁵⁶ AMS, *Fons Antic*, 32.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, 40. També a instància del procurador fiscal de Montesa, es procedí el 1505 a una «informació de testimonis... sobre certa qüestió que fonch entre Sancho, moço qui està de present ab la viuda na Badia, e Martí, bracer qui posava en casa d'en Andreu Soler e d'en Adam». Un dels testimonis, Francesc Terrassa, jurà que, «essent en la cegueda d'en Joan Frígola, véu que vengueren a qüestió lo dit Sancho e lo dit Martí, e lo dit en Frígola pres lo dit Martí per tenir-lo, e forçant ab ell caygueren los dos en terra; e, essent en terra, lo dit Sancho pres huna lança e vench al dit Martí qui estava en terra e posà-li la lança damunt e diu: '*Traydor, así moreu ara*'. *Ibidem*, 32. Per altra banda, en els registres judicials, la majoria de les referències documentals relatives al treball dels mossos ens els presenten quasi sempre exercint funcions de custòdia del ramat. En el cas de Sueca, la relació és inacabable: Antoni Gascó, «moço qui solia estar a guardar les ovelles de la dita na Johana Figueres» (1506); Antoni, «pastor qui solia ésser de Llorenç Figueres» (1508); Joanot Sastre, «pastor de les vaques de Garrigues» (1508); Joan d'Alcaràs, «pastor de Vicent Alomar» (1508); Jaume Joan, «pastor de les egües d'en Serra» (1508); «Gascó, pastor de les egües d'en Robió» (1508); «mosso dels bous d'en Serra» (1508); Joanot Sastre, «pastor de les vaques dels Garrigues» (1508); Ferrando, «pastor d'en Garrigues» (1508); «pastor d'en Robió e d'en Riudoms» (1509); «pastor de les egües d'en Serra» (1509); Rodrigo de Toledo, «pastor d'en Joan Ferrer»

Encara que els mossos es trobaven associats preferentment al treball pastoril –si més no des de la perspectiva d’unes fonts judicials que insisteixen en les tales del ramat i les baralles entre els pastors–, la seua dedicació laboral s’estenia també a les activitats agrícoles, incloses les de major especialització i qualificació, sobretot quan es tractava de propietaris no vinculats directament al cultiu de la terra. L’assalt amb violència d’una heretat ens permet aproximar-nos a les funcions laborals d’un mosso en una localitat pròxima a la ciutat de València, el qual sembla estar al càrrec de l’explotació, no sols tenint-ne cura i vigilant-la, sinó també executant-ne les principals tasques productives. El 1352, Alfonso Morell, «missatge e macip» de Guillem Mir, es trobava llaurant «en lo camp ho ort» que el seu amo tenia en el terme de Russafa, quan un tal «Gento e molts d’altres juheus, ço és ben X juehus... entrà e pugà en lo dit camp e ort per menjar figues, e com lo dit Alfonso digués que no-n menjàs e defensàs que aquell no-n prengués de les dites figues, lo dit juheu ab los altres prengueren aquell e feriren e cuydaren aquell matar e ofegar».⁵⁹ Altres exemples d’incidents violents ens informen del treball conjunt de diversos mossos en una mateixa heretat i de les disputes i desafiaments entorn de la respectiva capacitat laboral que feien aflorar les rivalitats latents. En un procés substanciat a Sueca el 1502 a instància del procurador fiscal de Montesa, un dels testimonis, Francesc Eiximeno, declarava que

«pus ha de tres setmanes poch més o menys... ell e lo dit Pedro, moço del batle, e altres cavaven en la vinya d’en Francesch de Veta, notari; e, cavant, arribà lo dit moço d’en Bernat Guerau, appellat Martí, e entrà per la vinya hon ell testimoni e los altres cavaven. E dix lo dit Martí: ‘¿Ha-y negú que vulla cavar dos reals?’. E lavós, lo dit Pedro e lo moço del dit en Veta, appellat Francisco, digueren que ells los hi cavarien. E, axí de

---

(1510); Bernat, pastor de les egües d’en Garriga» (1510); Joan Abellot, «pastor de les vaques de Garrigues» (1510); Pere Català, «pastor de les vaques d’en Serra» (1510); Rodrigo, «moço de les egües d’en Frígola» (1510); el mosso de Nadal Barrot, «guardant les vaques» (1511); Gasset, «moço de mestre Berthomeu Ortells», tenia les ovelles en l’olivar de Vicent Vinyoles (1513); «lo pastor de Garrigues li ha otorgat que tres egües de Garrigues e tres de Serra són entrades en lo forment» (1513); pastor de les vaques de Nicolau Serra (1513); el mosso de Serra, «ab les egües» (1515); el mosso de la viuda de Miquel Frígola guarda les egües de l’ama (1516); Arnau Bresquiller, mosso de Garrigues, guarda les vaques de l’amo (1516); el mosso de Joan Frígola, guardant les egües de l’amo (1516); Joan, mosso de Nadal Barrot, guarda les vaques (1516); Lluís Salet, mosso dels Garrigues i el mosso de Rubió, guardant egües (1516); Joanot Soler, mosso dels Frígoles, guarda les egües de l’amo (1517); mosso de Miquel Segarra, guardant les vaques (1517); mosso de Bernat Tarrassa, guardant les vaques (1517).

⁵⁹ ARV, *Justícia Criminal*, 37 (1352, setembre 3).

continent, lo moço del dit en Veta deposà hun real en poder de ell testimoni. E axí ell testimoni e altres no volgueren que cavassen ni posassen messions algunes. Lavors, lo dit Martí dix al dit Pedro e als altres: 'No sou sinó fanfarrons'. Lavors, lo dit Pedro dix: 'No y ha altre fanfarró sinó vós'. Lavors, lo dit Martí pren huna lança e hun dart per anar la volta del dit Pedro. E ell testimoni pres-li la lança e lo dart, e axí matex lo dit Pedro pren huna lança e ell pren axí matex la lansa del dit Pedro. E axí ell testimoni e los altres departiren-los, e cascú se n'anà per son camí, ço és, que lo moço d'en Guerau se n'anà primer e ell testimoni e los altres acabaren ses cavades e vengueren-se'n».

La cosa no acabà ací, ja que el mosso de Bernat Guerau tornà a irrompre en el curs de la jornada laboral, ara en un altre camp del mateix Francesc de Veta.

E a les bassetes trobaren alí lo dit en Veta e sa muller que feyen colir fulla. E lo dit en Veta dix: 'Jóvens, pugau en aqueixa morera e pelau-la'm'; e ll testimoni e los altres pugaren en dita morera. E, pelant dita morera, la muller d'en Joan Sanchis, qui estava bax, véu venir lo dit Martí travessant ab huna lança e dart, corrent per huna sort d'en Blasco qui ve a hun camp dels Vinyoles. Lavors, la dita na Sanchis diu: '¿Ab qui les ha aquell moço d'en Guerau que axí ve mal informat? Alguna qüestió ha agut'. E, hoyt les dites paraules, lo dit Pedro e lo moço [d']en Veta e hun moço d'en Anthoni Martí, pellat Domingo, salten de la morera e prenen les lances, e salten en lo camp dels Vinyoles. E ell testimoni pres hun bastó de morera gros e va derrerre ells per departir, e lo dit en Veta. E lo dit moço de Guerau, ab lo dart enbaynat, estava fonegant lo dart e senyalant de tirar-lo adés al hú adés a l'altre, e lo dit en Veta stava enmig d'ells. E los dits Pedro e los altres, axí per lo dit en Veta estar enmig, com per lo senyalar que lo dit Martí los feya del dart, no s'acostaven. E axí ell testimoni rodà a les spatles del dit Martí e peguà-li huna gran bastonada en lo dart, axí com estava fonegant per tirar-lo. E lavors, lo dit en Veta lançà's ab lo dit Martí abraçat ab ell e girà's la volta del Pedro e dels altres qui ja estaven prop, perquè no-l danyificassen, bravegant contra aquells. E axí, aquells, vehent que estava en mans del dit en Veta e que lo lochtinent de justícia era prop d'els, donaren a fogir.⁶⁰

La cita documental, que mereixia ser transcrita en extens, ens proporciona una abundant i suggestiva informació sobre el treball agrícola dels joves mossos. En primer lloc, la concurrència en una mateixa explotació de mossos

⁶⁰ AMS, *Fons Antic*, 29.

pertanyents a diferents amos. En algunes ocasions, en efecte, quan les tasques laborals sobrepassaven la capacitat del personal domèstic propi, els propietaris agrícoles havien de recórrer a la mà d'obra suplementària que fornien els mossos d'altres veïns. Un treball col·lectiu, organitzat, que requeria la direcció i supervisió de l'amo —en aquest cas, el notari Francesc de Veta— i fins i tot de la seua dona, que s'encarregava de dirigir la participació laboral femenina en les activitats agrícoles. També s'hi endevina una certa divisió i complementarietat del treball assignat, amb els joves dalt dels arbres collint la fulla de morera i les dones baix, arplegant-la. En un altre nivell, cal subratllar, finalment, l'omnipresència de les armes —coltells, punyals, dards, fones, llances: tot un veritable arsenal—, emportades fins i tot durant el treball en el camp, i la facilitat amb què eren esgrimides pels joves en una societat tan conflictiva i violenta.

La conflictivitat permanent i les actituds violentes dels joves eren, de fet, un factor que pertorbava l'estabilitat de la societat local. Malgrat que l'autoritat dels pares i amos tractava de contenir les passions juvenils, ben sovint aquestes es desbordaven i donaven lloc a baralles i agressions espontànies o premeditades.⁶¹ Cosa que s'accentuava en el cas dels menors que es movien al marge de la tutela dels adults, com ara els orfes i els fadrins d'origen foraster que no estaven enquadrats dins un grup domèstic. Aquests joves i, sobretot, els desarrelats que circulaven pels camps a la recerca d'algun jornal eventual, sense estar lligats a un amo, eren vists amb malfiança i fàcilment assimilats als rodamóns i delinqüents. El recel era més acusat en la societat urbana, on la feblesa o la mancança de les xarxes de parentiu dificultava la ràpida integració dels joves nousvinguts i motivava la intervenció dels poders públics. La normativa aprovada pel municipi de València el 1537 obligava els fadrins arribats a la ciutat «per fer fahena del dit ofici y art de agricultura e lauró» a afermar-se amb un amo abans de tres dies, «e si lo contrari serà fet e atrobat, que tal sia castigat y punit com a galloffo y vagamunt».⁶² En aquest mateix sentit, la creació d'institucions com l'«afermamossos» i «el pare d'òrfens», no sols obeïa a una motivació assistencial, com la

⁶¹ Episodis violents que no es circumscriuen al mateix grup juvenil, sinó que afectaven també els adults, principalment les dones, víctimes sovint d'atacs sexuals. Com ara, el que sofrí Joana, muller de Bernat Soler, que el 2 de novembre de 1513 es clamava «de Joanot Muntaner, del fill d'en Batalla e de Francesc, lo moço d'en Pere Muntaner, que li són vinguts a sa casa, dient-li que obrís, y, no volent obrir, l'amenassaren y encara que li posarien les portes a terra». El mateix dia, la mateixa dona es clamà «de Mateu, lo moço d'Antoni Fos, que li hi entrà en casa y que a son despit havia de pendre sos plahers ab ella. Y axí, no volent-ho fer, la maltratàs». (AMS, *Fons Antic*, 40).

⁶² Cfr. J. BENEYTO PÉREZ: «Regulación del trabajo en la Valencia del 500», *Anuario de Historia del Derecho Español*, VII (1930), pp. 183-310.

d'ofèrir als joves la possibilitat d'aprendre un ofici i d'integrar-se així en la societat local, sinó que cercava sobretot el reforçament del control social amb l'enquadrament forçós dels adolescents desarrelats sota l'autoritat d'un patró, tant en activitats artesanals com agrícoles.⁶³

La relació que lligava el jove al seu amo reproduïa la dependència de l'autoritat paterna i s'establia jurídicament a través dels contractes d'afermament, redactats sota la fórmula d'un contracte d'aprenentatge: «*ad addiscendum officium vestrum*».⁶⁴ En efecte, en afermar el fill o el pubill, el pare o el tutor en transferien la custòdia al patró. «*Mitto et afirmo vobiscum*», comencen tots els contractes, «*in famulum et discipulum vestrum*» o «*in mancipium vestrum in officium agriculture*». De fet, no sempre és fàcil distingir entre un contracte d'aprenentatge, un contracte de treball o un contracte de servitud. No se sap ben bé si l'adolescent ha estat col·locat pel seu pare o tutor com a aprenent o com a criat. Els contractes empenen una terminologia pròpia de la servitud domèstica —«*famulum*», «*mancipium*»—, junt a la més pròpia de l'aprenentatge —«*discipu-*

⁶³ Sobre aquests dos oficials urbans, vegeu de S. CARRERES ZACARÉS: «L'afermamosos, institució valenciana del segle XV», *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, I (Barcelona, 1936), pp. 255-266, i A. RUBIO VELA: «Infancia y marginación. En torno a las instituciones trecentistas valencianas para el socorro de los huérfanos», *Revista d'Història Medieval*, 1 (1990), pp. 111-153.

⁶⁴ Els contractes d'afermament dels mossos agrícoles no diferien massa dels dels aprenents artesanals i, de fet, reproduïen la mateixa tipologia documental. A tall d'exemple, en transcrivim un dels nombrosos que poden trobar-se en les fonts notariales valencianes: «*Matheus Malla, blanquerius, civis civitatis Valencie, tanquam tutor et curator datus et assignatus personis et bonis Iohannis, Petri et Ursule d'Alvir, fratrum fratrum [repetit], pupillorum, filiorum et heredum Petri d'Alvir, agricole, quondam, vicini loci de Burjaçot, orta dicte civitatis, prout constat de dictis tutela et cura, instrumento publico acto in curia criminali eiusdem civitatis recepto per dictum Johannem Rull, notarium, scribanum predictae civitatis die [en blanc] mensis [en blanc] anno a Nativitate Domini M^o CCCC^o LVIII° habentis plenum posse etc, prout in eo latius continetur, ex certa sciencia et dicto nomine, cum hoc dicto instrumento etc mitto et affirmo dictum Johannem d'Alvir etatis novem annorum parvum plus etc vobiscum Marquo Castrellenes, agricole, vicino loci de Mizlata, presenti et acceptanti, hinc ad sex annos primo venturos et continue numerandos, ad servitudinem vobis et domui vestre in dicto vestro officio agriculture ed ad faciendum omnia mandata vestra licita et honesta et alia faciendo et procurando etc. Sic teneamini ipsum per totum dictum tempus sanum et infirmum et alimentatu de comescu, potu, vestitu et calciatu, prout sic etc similis interest, et quod durante dicto tempore teneamini eidem bene et diligenter hostendere dictum vestrum officium agriculture, et quod in fine dicti temporis teneamini eidem dare et solvere pro sua solidata decem libras monete regalium Valencie et etiam teneamini ipsum induere et caligare de novo de omnibus sue persone necessariis prout moris est et ipsius interest. Promitto dicto nomine quod durante dicto tempore dictus Johannes d'Alvir non fuguet neque a vestro servicio et domo vestra decedet, quod si forte fecerit volo quod vos propria auctoritate possitis eum capere seu capi facere et ipsum in vestram pristinam servitutum reducere et ibidem tenere, tamen et tandiu donec*

d'oferir als joves la possibilitat d'aprendre un ofici i d'integrar-se així en la societat local, sinó que cercava sobretot el reforçament del control social amb l'enquadrament forçós dels adolescents desarrelats sota l'autoritat d'un patró, tant en activitats artesanals com agrícoles.⁶³

La relació que lligava el jove al seu amo reproduïa la dependència de l'autoritat paterna i s'establia jurídicament a través dels contractes d'afermament, redactats sota la fórmula d'un contracte d'aprenentatge: «*ad addiscendum officium vestrum*». ⁶⁴ En efecte, en afermar el fill o el pupill, el pare o el tutor en transferien la custòdia al patró. «*Mitto et afirmo vobiscum*», comencen tots els contractes, «*in famulum et discipulum vestrum*» o «*in mancipium vestrum in officium agriculture*». De fet, no sempre és fàcil distingir entre un contracte d'aprenentatge, un contracte de treball o un contracte de servitud. No se sap ben bé si l'adolescent ha estat col·locat pel seu pare o tutor com a aprenent o com a criat. Els contractes empenen una terminologia pròpia de la servitud domèstica —«*famulum*», «*mancipium*»—, junt a la més pròpia de l'aprenentatge —«*discipu-*

⁶³ Sobre aquests dos oficials urbans, vegeu de S. CARRERES ZACARÉS: «L'afermamosos, institució valenciana del segle XV», *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, I (Barcelona, 1936), pp. 255-266, i A. RUBIO VELA: «Infancia y marginación. En torno a las instituciones trecentistas valencianas para el socorro de los huérfanos», *Revista d'Història Medieval*, I (1990), pp. 111-153.

⁶⁴ Els contractes d'afermament dels mossos agrícoles no difereien massa dels dels aprenents artesanals i, de fet, reproduïen la mateixa tipologia documental. A tall d'exemple, en transcrivim un dels nombrosos que poden trobar-se en les fonts notariales valencianes: «*Matheus Malla, blancherius, civis civitatis Valencie, tanquam tutor et curator datus et assignatus personis et bonis Iohannis, Petri et Ursule d'Alvir, fratrum fratrum [repetit], pupillorum, filiorum et heredum Petri d'Alvir, agricole, quondam, vicini loci de Burjaçot, orta dicte civitatis, prout constat de dictis tutela et cura, instrumento publico acto in curia criminali eiusdem civitatis recepto per dictum Johannem Rull, notarium, scribanum predictae civitatis die [en blanc] mensis [en blanc] anno a Nativitate Domini M^o CCCC^o LVIII° habentis plenum posse etc, prout in eo latius continetur, ex certa sciencia et dicto nomine, cum hoc dicto instrumento etc mitto et affirmo dictum Johannem d'Alvir etatis novem annorum parvum plus etc vobiscum Marquo Castrellenes, agricole, vicino loci de Mízlata, presentis et acceptanti, hinc ad sex annos primo venturos et continue numerandos, ad servitudinem vobis et domui vestre in dicto vestro officio agriculture ed ad faciendum omnia mandata vestra licita et honesta et alia faciendo et procurando etc. Sic teneamini ipsum per totum dictum tempus sanum et infirmum et alimentatu de comescu, potu, vestitu et calciatu, prout sic etc similis interest, et quod durante dicto tempore teneamini eidem bene et diligenter hostendere dictum vestrum officium agriculture, et quod in fine dicti temporis teneamini eidem dare et solvere pro sua solidata decem libras monete regalium Valencie et etiam teneamini ipsum induere et caligare de novo de omnibus sue persone necessariis prout moris est et ipsius interest. Promitto dicto nomine quod durante dicto tempore dictus Johannes d'Alvir non fuguet neque a vestro servicio et domo vestra decedet, quod si forte fecerit volo quod vos propria auctoritate possitis eum capere seu capi facere et ipsum in vestram pristinam servitatem reducere et ibidem tenere, tamen et tandiu donec*

lum»-, i insisteixen en aquest caràcter de dependència i servitud: «*ad servendum vobis*», «*ad servitudinem vobis et domui vestre*», «*ad faciendum omnia precepta vestra iusta et honesta*», «*ad faciendum omnia mandata vestra licita et honesta*». Bé es veritat que les clàusules incorporen de seguida la fórmula «*in dicto vestro officio agriculture*»⁶⁵ i que l'amo s'obligava a ensenyar l'ofici al aspirant, raó última del contracte: «*et quod durante dicto tempore teneamini eidem bene et diligenter hostendere dictum vestrum officium agriculture*», «*docere ei artem vestram agriculture*». Tanmateix, no sempre estaven clares les fronteres entre l'aprenentatge i la servitud i els amos no dubtaven a fer valer la seua superioritat per a abusar dels seus subordinats. Per exemple, dedicant-los a tasques distintes de les estipulades en el contracte. El 1434, «com qüestió e contrast fos entre en Pere Sancho, texidor, de una part, e Jacmet de Luna, fill de Alvaro de Luna, çabater, moço del dit en Pere Sancho, de la part altra, sobre lo servir e star del dit Jacmet, lo qual era exit de son servir, afermant que'l trametia a cavar a la vinya, e ell no l'havia afermat sinó al ofici de texir, e lo dit en Pere Sancho afermàs lo contrari», el justícia de València, després d'haver escoltat dos testimonis i d'haver-se certificat «lo dit Jacmet star bé e ben provehit de menjar, beure e altres necessitats en casa del dit en Pere Sancho, pronuncià e declarà aquell dit Jacme deure tornar en lo servir del dit en Pere Sancho, e star en aquell fins que aquell haja complit lo temps que ha de servir, ab condició que no trametrà lo dit en Pere Sancho al dit Jacmet a la vinya sinó per son plaher».⁶⁶

Els abusos també podien arribar al maltractament físic. Jaume Cerdà, un llaurador acomodat de Castelló, va ser condemnat el 1467 per maltractar i fer «desmoderament» a la seua mossa, filla del sabater Pere Marquet. Segons un testimoni, mentre tots dos feinejaven en l'era, l'amo «donà una gran punyada a la dita fadrina entre cap e coll, e lançà-la en terra, e après, ab la punta del peu li dava, e la dita fadrina cridava e per tota la partida la podien hojr».⁶⁷ Aquesta violència sobre una jove criada excedia el que podia ser una severa correcció paternalista i, de fet, el testimoni va recriminar la conducta de l'amo: «No haveu

---

satisfecerit et restituerit vobis totum tempus fugue et infirmitatis simul cum omnibus damnis etc. De quibus credamini solo vestro iuramento, quod nunc pro tunc vobis et vestri defero etc. APPV, B. Batalla, 11.430; 1460, abril 25.

⁶⁵ «*ad servendum vobis in eodem officio agricultoris*» (APPV, A. Llopis, menor, 22.180; 1459, octubre 29); «*ad servitudinem vobis et domui vestre in dicto vestro officio agriculture*» (APPV, B. Batalla, 11.430; 1460, abril 25); «*in mancipium vestrum in officio agriculture*» (APPV, A. Ferrando, 23.724; 1458, abril 10).

⁶⁶ ARV, *Justícia de 300 sous*, 36, mà 4, s.f. (*Condempnacions i obligacions*, 1434, maig 15).

⁶⁷ AMC, *Cort del Justícia*, 1467, agost 22.

vergonya? Si fos vostra filla no la maltractaríeu axí». A València, el pubill Francesc Guitart, «estant per discipol aprendent lo mester de çabateria ab lo dit Masquefa», acusà el seu amo el 1479 de «ferir e colpejar lo dit pubill, e maltractar ab un boix per les espatlles e en les anques; e no content dels dits batiments, pres una forma de çabata e tramés aquella contra lo dit pubill, e ferí aquell de la punta de la dita forma, e donà-li gran colp en lo dit pubill en les anques». ⁶⁸ Els càstigs corporals adquirien així un caràcter violent, brutal fins i tot a ulls d'una societat que no s'escandalitzava de veure com els pares colpejaven els fills i els marits les seues mullers. ⁶⁹ No és estrany, doncs, que molts joves acabassen per incumplir els compromisos adquirits pels seus pares o tutors i abandonassen la casa i el servei de l'amo. ⁷⁰ Una eventualitat que era contemplada pels mateixos contractes d'afermament, que recollien l'obligació dels preceptors de restituir el fugitiu en mans del patró —«*et si fugerit a domo vestra, promitto illum restituere in vestra servitute*»— o l'autorització d'aquells perquè aquest el pogués prendre: «*quod vos propria auctoritate possitis eum capere seu capi facere et ipsum in vestram pristinam servitutum reducere et ibidem tenere*».

L'amo no sols tenia autoritat sobre el mosso, sinó que també el representava legalment davant els tribunals i fins i tot es feia responsable dels perjudicis que aquest podia haver causat. De fet, en afermar un adolescent, el pare en cedia temporalment la custòdia al patró. ⁷¹ Joan Martí, llaurador de Castelló, es mostrava disposat a pagar els danys que el seu mosso Arnau Canyelles havia causat al de Pere Barranco «per rahó e causa de les nafres en la persona de aquell seguides». ⁷²

⁶⁸ ARV, *Justícia Criminal*, 45, f. 93r.

⁶⁹ El 1374, el «pare dels orfes» de la ciutat de València exposava al consell «que alguns dels dits òrfens, axí fadrins com fadrines, per ell affermats, eren maltractats per lurs senyors o maestres, en tant que alguns d'aquells, no sens gran crueltat ferits, eren en dupte d'afollament d'alguns membres». Citat per A. RUBIO VELA: «Infancia y marginación...», *cit.*, p. 143.

⁷⁰ El 1497, el ciutadà de Sogorb Sancho López denunciava que la seua mossa, Úrsula Garcia, «affermada a temps de huyt anys» i «la qual és stada en lo servey de la casa sua hun any e deu mesos», «se'n sia fogida de la casa sua per dues vegades, e la primera a prechs de algunes bones persones fonch content de tornar a receptor e cobrar aquella, e ara darrerament se'n sia anada de sa casa lo tercer dia del corrent mes de juny, e ell dit exponent no entena cobrar aquella per los desòrdens que aquella fa, no solament del fogir, mas encara per molts altres mals vicis». AMSog., *Llibres d'assignacions i manaments*, 129 (1497, juny 5).

⁷¹ En efecte, el mosso o el jove criat s'integrava, juntament amb la dona, els fills, els parents i els altres servidors en el grup domèstic del patró que l'acollia. «Domèstiques persones són apel·lades mullers, servus, hòmens qui estavan a loguer, nebots, deixebles, scholans e tots hòmens e fembres qui són de la companyia de algun». *Fur XIV, Llibre VI, Rúbrica I*, p. 105 del de l'edició de G. Colon i A. Garcia.

⁷² AMC, *Cort del Justícia*, 1495, abril 24.

Igualment era Guillem Mir, el patró d'Alfonso Morell, qui denunciava davant el justícia criminal de València els agressors del seu macip.⁷³ Aquesta ascendència –i representació legal– dels patrons sobre els mossos es reflectia també en el fet que aquests solien ser arrestats en casa de l'amo quan es veien immersos en algun incident delictiu⁷⁴ i en què, per tal de cobrir qualsevol possible responsabilitat civil, la seua soldada era emparada en poder del patró.⁷⁵

En els contractes d'afermament, l'amo es comprometia a donar vestimenta i manutenció al jove –«*sic teneamini ipsum per totum dictum tempus sanum et infirmum et alimentatu de comescu, potu, vestitu et calciatu*», «*providere ei comescu et potu, et dare calciamenta de peus, camises et panyos et capuxos*»– i es feia càrrec de la seua assistència sanitària. Així, el 1448, Jaume Mateu reconeixia deure al cirurgià Jaume Guardiola 66 sous «per lo curament e vesitar de Alfonso, moço que era seu».⁷⁶ Tanmateix, en cas que el menor retornàs a casa seua durant el temps de la seua malaltia, el patró descomptava aquest temps d'absència de la soldada final estipulada.⁷⁷ Aquesta última, percebuda a la finalització del contracte, oscil·lava entre els nou florins (99 sous) que havia de

⁷³ Guillem Mir argumentava que donava al seu mosso «soldada, e menjar e beure, per la qual rahó les dites accions pertanyen a-quell de fur». ARV, *Justícia Criminal*, 37 (1352, setembre 3).

⁷⁴ Bartomeu Mestre, per exemple, va ser arrestat el 1495 en casa del seu patró, el llaurador Pere Rubert. AMC, *Cort del Justícia*, 1495, gener 2.

⁷⁵ «En Johan Tarasquó, oficial del loch de Çuequa, féu relació en lo present dia de provisió del honorable en Stheve Beltran, justícia del dit loch, instant e requirient Gomis, procurador del magnífich mossèn Pere Marrades, donzell, habitant del predit loch, aver emparat personalment en poder del honorable en Johan Frígola, fill *quondam* d'en Francesc, tota e qualsevol quantitat de soldada e altres coses que dega a-n Johan, mosso de aquell. E axí matex, aver emparat en poder del magnífich senyor mossèn Baltasar de Marsilla, donzell, qualsevol soldada e altres coses que dega a Pedro. E per semblant, aver emparat en poder de la honrada senyora na Veta en persona del honorable e discret en Francesc Benet de Veta, notari del dit loch, qualsevol soldada e qualsevol quantitats que li degen al moço d'aquells, sots pena de LX sous e restituir lo emparat». AMS, *Fons Antic*, 29 (1502, juliol 21). Altres exemples similars en *ibidem*, 31 (1504, maig 20 i 1504, setembre 20).

⁷⁶ AMC, *Cort del Justícia*, 1448, setembre 24. En cas que el jove morís, els amos podien encarregar-se d'organitzar i avançar el pagament del funeral, però descomptaven les despeses del muntant de la soldada. També a Castelló, Aldonça, viuda del mercader Bartomeu Agramunt, reconeixia deure a Guillem Andreu, tutor i curador dels orfes de Pere Bort, 93 sous i 2 diners «per la soldada de Barcelona, filla d'en Pere Bort, axí de soldada com de robes», però afegia que s'havia retingut 19 sous i 6 diners «per funeràlies, mises e mortalla de la dita deffunta», AMC, *Cort del Justícia*, 1491, gener 28.

⁷⁷ El 1496, el ciutadà de Sogorb Jeroni Gonsalves requeria al justícia que registràs en les seues actes que la seua mossa Joanota, «malalta e en tal disposició de no poder servir a aquell», havia estat recuperada pel seu pare. AMSog., *Llibres d'assignacions i manaments*, 128, f. 35v (1496, maig 25).

cobrar Joan Garcia per sis anys al servei de la viuda de Guillem Llorenç, de Benimaclet, i les cinquanta lliures (1.000 sous) estipulades a Lluc Bono per cinc o sis anys d'estada en casa del llaurador de València Pere Civinar.⁷⁸ La disparitat en el volum de la soldada, perceptible també en altres casos,⁷⁹ i independent del nombre d'anys de servei, fa pensar que la retribució final no obeïa tant al temps de durada de l'afermament com al propòsit de proporcionar al jove un petit capital amb què iniciar la seua singladura independent. Això era particularment vàlid en el cas de les dones, la soldada de les quals esdevenia en la majoria dels casos l'import del dot que els permetria accedir al matrimoni.⁸⁰ De qualsevol manera, l'interès dels amos era mantenir en un nivell baix el muntant de les retribucions i, amb aquesta intenció, feien valer la seua influència en les institucions públiques per a obtenir una regulació favorable. La «provisió dels treballadors jornalers» promulgada per la ciutat de València l'abril de 1555 fixava un límit a la soldada dels criats agrícoles: «el moso que no sia per a cavar sinó per a fer les altres faenes comunes de ca l'amo, no puga guanyar més de dotze lliures».⁸¹

Fora de la servitud domèstica, els joves, mancats encara de plenes capacitats físiques i dels coneixements necessaris, no es trobaven en condicions de competir en pla d'igualtat. La seua participació en el mercat de treball tenia així un caràcter subaltern, que es posava de relleu en la inferioritat dels seus salaris en relació amb el dels jornalers adults. A Sogorb, mentre que els peons cobraven el 1435 dos sous set diners diaris per cavar vinya, «hun fadrí qui cavà les orellades» només en cobrava un.⁸² I a Sueca, uns anys abans, el 1424, el jornal diari d'un «fadrí» llogat per a ajudar —«dar crosta»— en la construcció d'un tapial s'establia en un sou i mig, la meitat just del salari dels jornalers que van ser con-

⁷⁸ APPV, A. Llopis, 22.180 (1459, octubre 29) i B. Matoses, 25.339 (1458, abril 6).

⁷⁹ Onofre Adam té assignada una retribució final de 9 lliures 18 sous per quatre anys al servei del mercader Joan de Montblanc (APPV, A. Ferrando, 23.724; 1458, abril 10) i Joan Alvir, 10 lliures per sis anys amb Marc Castellenes, llaurador de Mislata (APPV, B. Batalla, 11.430; 1460, abril 25).

⁸⁰ Segurament aquest era el cas d'Úrsula Malraig, remunerada amb vint lliures (ARV, *Protocolos*, Joan de Campos, 440; 1477, juliol 27); de Iolant Esquefa, amb divuit lliures (*Ibidem*, 1477, desembre 8); d'Isabel, néta de Caterina Oliver, amb vint lliures (*Ibidem*, 1477, desembre 8); de Caterina, òrfena de l'Hospital de la Reina, amb trenta lliures (*Formularium diversorum instrumentorum*, doc. 28); de la filla d'un pescador de Castelló, amb deu lliures (AMC, *Cort del Justicia*, 1484, agost 30); i de Barcelona Bort, amb 112 sous i 8 diners (*Ibidem*, 1491, gener 28).

⁸¹ Citat per J. BENEYTO PÉREZ a «Regulación del trabajo en la Valencia del 500», *cit.*, p. 254.

⁸² Citat per J. APARICI-G. NAVARRO: «El libro memorial de la tutela del tejedor Joan Fretero (Segorbe 1432-1440)» (en premsa).

tractats per a la mateixa obra.⁸³ També a Sueca, un «fadrí» era retribuït el 1548 amb 1 sou 8 diners «per guardar dos dies los porchs de la adula», quan el salari habitual d'un jornalер agrícola rondava els tres sous.⁸⁴ Aquesta retribució comparativament inferior estava en relació, com ja s'ha dit, amb la menor capacitació laboral del jove, subcontractat de vegades com a substitut d'un jornalер adult. El 1467 es denunciava que un fadrí de Castelló poc experimentat en «menar lo rocí», en substituir un camperol adult en el treball d'una vinya, «no sabent bé de laurar ne destre, ha sguallades moltes brocades de la dita vinya».⁸⁵ Per altra banda, l'absència de reglamentació específica del treball assalariat dels joves en les ordenances municipals publicades fa pensar que els menors no devien freqüentar la plaça per a llogar-se com a jornalers i que, quan ho feien, ho era en condicions distintes i menys favorables que les dels adults.

Els joves pagesos, doncs, no solien esdevenir treballadors assalariats autònoms, sinó que la seua activitat laboral estava enquadrada en un grup domèstic, la veritable unitat de treball camperola, sota l'autoritat i la direcció tècnica del cap de família. Per altra banda, per a la majoria dels joves i adolescents empleats com a mossos aquest temps de servei esdevenia un veritable període d'aprenentatge de l'«ofici i art d'agricultura». De fet, en acabar l'aferment, amb una vintena d'anys complits, el destí de bona part dels fadrins era el matrimoni i, amb el nou estat, l'accés a una petita explotació agrícola. Pocs mossos restaven com a tals en arribar a la majoria d'edat i tampoc no eren molts els qui es quedaven en la comunitat com a jornalers sense terra. Al capdavall, aquesta encara era abundant i l'accés a la seua possessió, bé en règim de propietat, d'arrendament o d'emfiteusi, no resultava excessivament oneros.

⁸³ Citat per E. GUINOT-A. FURIÓ: «Un exemple d'economia domèstica...», *cit.*, p. 43. Per la seua part, el salari del mestre pujava a quatre sous diaris.

⁸⁴ Cfr. A.J. MIRA JODAR: *Administración económica y poder local en una comunidad campesina. Las finanzas municipales de Sueca (1505-1560)*. Universitat de València, tesi de llicenciatura inèdita, 1993, pp. 272-273.

⁸⁵ AMC, *Cort del Justícia*, 1467, juny 23. Segons el testimoniatge de Joan Belsa, Pere Torres «havia promès menar lo rocí del dit en Nicolau de Reus totes les meses, e axí lo dit Pere, per logarse a plaça, logà lo fill d'en Bertran, misatge, per menar lo rocí, e aquell, no sabent bé de laurar ne destre, ha sguallades moltes brocades de la dita vinya, però tant bé és veritat que la vinya era molt braçada, e no massa bé se'n podia hom guardar».

Al final del camí: el matrimoni i la integració en el món dels adults

Tot i que no disposem encara d'estudis quantitativs sobre l'edat del matrimoni, ben probablement aquesta se situaria entre els vint i els vint-i-cinc anys en l'home, és a dir, entre la majoria d'edat legal i l'elegibilitat en l'exercici de càrrecs públics, i al voltant dels divuit anys en la dona, moment en què concloïen per regla general els contractes d'afermament en el servei domèstic i es feien efectives les soldades amb què en molts casos es constituïa el dot.⁸⁶ El matrimoni comportava la constitució d'una nova cèl·lula familiar i, amb ella, l'autonomia de la jove parella. Autonomia, en primer lloc, fiscal, com insisteixen a recalcar les fonts, que singularitzen el «foc» com a unitat impositiva, però també laboral i econòmica, en la mesura que el matrimoni configura una nova empresa familiar, independent de la paterna. El jove marit es convertia en contribuent i, al mateix temps, en membre actiu de la vida política local, amb plens drets i deures en l'interior de la comunitat. Podia elegir i ser elegit justícia, jurat o qualsevol altre càrrec de l'organigrama municipal, podia assistir a les reunions del consell general, votar els grans afers que afectaven la comunitat. Però sobretot podia accedir a la titularitat d'una explotació pròpia, forjada amb les aportacions paternes a través de la *donatio propter nuptias* inicial i les successives *donationes inter vivos*. Donacions que transferien paulatinament el patrimoni patern als fills i que s'anticipaven a la transmissió última de l'herència. Tanmateix, la dotació inicial de terra que solien rebre els joves fills casats era molt sovint insuficient per a assegurar la seua viabilitat, fins el punt que una bona part dels llauradors que ocupaven els últims graons en la jerarquia dels patrimonis recollida en els cadastres eren en realitat els fills de veïns mitjans i acomodats que inauguraven llavors el seu cicle vital independent.⁸⁷ La viabilitat econòmica d'aquestes tan minses explotacions exigia així el suport dels pares, que s'estenia més enllà del moment del matrimoni i de la constitució de la nova unitat domèstica. Lluny d'interrompre's o de diluir-se, els lligams entre pares i fills es prolongaven amb la cooperació laboral, sota la direcció paterna, en l'explotació familiar, amb la corresponsabilització a l'hora de demanar un préstec o un censal⁸⁸ i fins i tot amb la coresidència sota un mateix sostre. Sens dubte, aquestes

⁸⁶ Sobre l'edat del matrimoni, cfr. A. FURIÓ: «Tierra, familia y transmisión de la propiedad...», *cit.*, p. 322.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 321, nota 30.

⁸⁸ En efecte, la solidaritat familiar aflorava quan els joves havien d'endeutar-se per a realitzar les inversions que exigia la posada en marxa d'una nova explotació agrària. Llavors, sobretot a l'hora de carregar un censal, apareixien els pares com a fiadors o compartint el deute amb els seus

